Юрій Григорчак
Андрій Марченко

ВІЙСЬКОВА ЮСТИЦІЯ

Міністерство освіти і науки
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Юрій Григорчак
Андрій Марченко

Військова юстиція

Навчально-методичний посібник

Чернівці
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
2026

УДК 343.1(477)
М 30

Друкується за ухвалою Вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол №8 від 22 червня 2026 р.)

Рецензенти:

Каланча Інга Георгіївна, доктор юридичних наук, прокурор Окружної прокуратури міста Чернівці Чернівецької області, доцент кафедри публічного права Факультету права та міжнародних відносин Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, тренер Тренінгового центру прокурорів України.

Проскурняк Ігор Георгійович, суддя Садгірського районного суду міста Чернівців, кандидат юридичних наук.

Григорчак Ю. П., Марченко А. Р

М 30 Військова юстиція: навч.-метод. посіб. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2026. 131 с.

ISBN 978-617-8711-19-1

Навчально-методичний посібник «Військова юстиція» містить опис навчальної дисципліни, програму дисципліни, матеріали за темами, плани практичних занять, методичні вказівки до виконання практичних завдань, перелік залікових питань, список рекомендованої літератури та критерії оцінювання знань студентів. Відповідає вимогам програми «Військова юстиція» та передбачений для студентів, аспірантів і викладачів юридичних вузів і факультетів.

УДК 343.1(477)

ISBN 978-617-8711-19-1

© Григорчак Ю.П., Марченко А.Р., 2026
© Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, 2026

ЗМІСТ

Передмова 4
Робоча програма курсу..... 6
Теми та зміст лекційних занять..... 21
Теми та зміст практичних занять, завдання, задачі..... 95
Критерії оцінювання практичних навичок студентів 116
Перелік залікових питань 112
Перелік нормативно-правових актів
і рекомендованої літератури..... 121

ПЕРЕДМОВА

Військова юстиція є важливою складовою національної правової системи України. Вона становить окрему правову підсистему, яка застосовується до військовослужбовців, осіб, які проходять військову службу, та в окремих випадках – до цивільних осіб, пов'язаних із військовою сферою. Її головна мета – забезпечення дисципліни, правопорядку та боєздатності Збройних Сил України, інших військових формувань, а також захист прав і свобод тих, хто захищає Батьківщину.

Сьогодні, коли Україна вже кілька років перебуває в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації, питання військової юстиції набуло особливої гостроти та актуальності. Воєнний стан висуває нові вимоги до оперативності, спеціалізації та ефективності правозастосування у військовій сфері. Необхідність підтримувати високий рівень дисципліни, оперативно розслідувати військові правопорушення, запобігати дезертирству, мародерству, порушенням статутів та водночас надійно захищати права військовослужбовців від можливих зловживань – усе це робить військову юстицію невід'ємним елементом національної безпеки та оборони держави.

Історично Україна мала досвід функціонування військових судів і спеціалізованих органів військової юстиції. Однак у мирний період їх роль зменшилася, а після реформи 2010-х років система зазнала суттєвих змін. Сьогодні ми спостерігаємо активне обговорення перспектив відновлення та розвитку повноцінної системи військової юстиції – включно з військовими судами, спеціалізованою прокуратурою у сфері оборони, військовою поліцією, юридичною службою та іншими елементами. Міжнародний досвід (зокрема, Єдиний кодекс військової юстиції США та практики демократичних країн НАТО) демонструє, що збалансована військова юстиція здатна одночасно забезпечувати дисципліну, боєздатність і дотримання прав людини.

Навчально-методичний посібник «Військова юстиція» покликаний заповнити прогалини в підготовці фахівців. Він системно висвітлює теоретичні основи військової юстиції, її структуру, принципи функціонування, особливості правового

регулювання в умовах воєнного стану, а також практичні аспекти застосування норм військового, кримінального, адміністративного та процесуального права. Посібник орієнтований на формування у читачів комплексних знань і практичних навичок, необхідних для роботи в органах військової юстиції, юридичних службах військових частин, адвокатурі, судах та правоохоронних органах.

Особлива увага приділяється балансу між інтересами держави у забезпеченні обороноздатності та гарантіями прав і свобод людини, що є фундаментальним принципом демократичної правової держави. Посібник враховує сучасні виклики: специфіку воєнних злочинів, захист прав військовослужбовців під час виконання бойових завдань, адаптацію законодавства до стандартів НАТО та європейських норм.

РОБОЧА ПРОГРАМА КУРСУ

Мета навчальної дисципліни: навчальна дисципліна «Військова юстиція» спрямована на формування у здобувачів освіти знань щодо окремої правової підсистеми у межах національної правової системи. Вона стосується військовослужбовців та інших осіб, які виконують обов'язки військової служби, в окремих випадках цивільних осіб. Система військової юстиції діє з метою здійснення правосуддя, забезпечення військового правопорядку, дисципліни та зміцнення бойової (операційної) спроможності збройних сил у спосіб та відповідно до процедур, які можуть відрізнятися від загальних, що діють у національній правовій системі.

Мета навчальної дисципліни: отримання студентами знань про систему військової юстиції, органів, які уповноважені розглядати військові правопорушення, а також вивчення міжнародного досвіду.

Загальні компетентності

ЗК1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК2. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК3. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК4. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

ЗК7. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК8. Здатність бути критичним і самокритичним.

ЗК13. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

ЗК14. Цінування та повага різноманітності і мультикультурності.

ЗК15. Прагнення до збереження навколишнього середовища.

ЗК 16. Здатність ухвалювати рішення та діяти, дотримуючись принципу неприпустимості корупції та будь-яких інших проявів недоброчесності.

ЗК 17. Здатність працювати автономно.

ЗК 18. Здатність до міжособистісної взаємодії.

ЗК 19. Здатність працювати в міжнародному контексті.

Фахові (спеціальні) компетентності

СК2. Здатність аналізувати ретроспективи розвитку правових явищ та процесів у контексті їхнього впливу на сучасну правову систему.

СК3. Цінування та повага до гідності людини як найвищої соціальної цінності, розуміння її правової природи.

СК5. Здатність застосовувати норми та інститути міжнародного публічного права, а також міжнародного приватного права.

СК7. Здатність застосовувати норми та інститути права, щонайменше з таких галузей, як: конституційне право, адміністративне право і адміністративне процесуальне право, цивільне і цивільне процесуальне право, трудове право, кримінальне і кримінальне процесуальне право.

СК8. Здатність застосовувати правові принципи та доктрини.

СК9. Здатність використовувати бази даних органів юстиції та інформаційні технології необхідна під час здійснення юридичної діяльності.

СК10. Здатність використовувати різноманітні інформаційні джерела для повного та всебічного встановлення певних обставин.

СК11. Здатність визначати належні та прийнятні для юридичного аналізу факти.

СК12. Здатність аналізувати правові проблеми та обґрунтовувати правові позиції.

Програмні результати навчання:

РН 2. Знати та розуміти міжнародні стандарти прав людини, положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також практику Європейського суду з прав людини.

РН 3. Проводити збір та інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел.

РН 6. Оцінювати недоліки і переваги певних правових аргументів, аналізуючи відому проблему.

РН 10. Вільно спілкуватися державною та іноземною мовами як усно, так і письмово, правильно вживаючи правничу термінологію.

РН 11. Мати базові навички риторики.

РН 12. Доносити до респондента матеріал з певної проблематики доступно і зрозуміло.

РН 13. Знати та розуміти особливості реалізації та застосування норм матеріального і процесуального права.

РН 14. Використовувати статистичну інформацію, отриману з першоджерел та вторинних джерел, для своєї професійної діяльності.

РН 18. Застосовувати в професійній діяльності основні сучасні правові доктрини, цінності та принципи функціонування національної правової системи.

РН 20. Виокремлювати і аналізувати юридично значущі факти і робити обґрунтовані правові висновки.

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Форма навчання	Рік підготовки	Семестр	Кількість		Кількість годин						Вид підсумкового контролю
			кред	год.	лекції	практичні	семінарські	лабораторні	самостійна робота	Індивідуальні завдання	
денна	2	3/4	3	90	36	24	н/п	н/п	30	н/п	залік
заочна	2	3/4	3	90	8	8	н/п	н/п	74	н/п	залік

Загальна інформація

Структура змісту навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	Денна форма					Заочна форма						
	усього	у тому числі				усього	у тому числі					
		л	пр	ін д	с.р.		л	пр	лаб	ін д	с.р.	
Змістовий модуль 1. Система військової юстиції у світі та в Україні												
Тема 1. Правова природа інституту військової юстиції. Історичні аспекти та міжнародний досвід	15	6	4	н\п	н\п	5	12	1	1	н\п	н\п	
Тема 2. Сучасне правове регулювання системи військової юстиції	15	6	4	н\п	н\п	5	13	2	1	н\п	н\п	

Тема 3. Реформування органів військової юстиції. Особливості та виклики військового стану	15	6	4	н\п	н\п	5	13	1	2	н\п	н\п
Разом за ЗМ1		18	12	н\п	н\п	15	38	4	4	н\п	н\п
Змістовий модуль 2. Органи військової юстиції											
Тема 1. Структура і повноваження окремих органів системи військової юстиції. Суди, які розглядають справи про військові правопорушення	22	10	6	н\п	н\п	6	26	2	2	н\п	н\п
Тема 2. Проблеми створення нових органів системи військової юстиції та військових судів	23	8	6	н\п	н\п	9	26	2	2	н\п	н\п
Разом по модулю 2	45	18	12	н\п	н\п	15	52	4	4	н\п	н\п
ВСЬОГО	90	36	24	н\п	н\п	30	90	8	8	н\п	н\п

Теми лекційних занять

№	Назва теми	Кількість годин
1.	**ПРАВОВА ПРИРОДА ІНСТИТУТУ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД** 1. Правова природа інституту військової юстиції. 1.1.Система військової юстиції України. 1.2. Військове правосуддя у системі судової влади. 2. Історичний правовий аспект та міжнародний досвід у сфері військової юстиції.	6
2.	**СУЧАСНЕ ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ** 1. Військова служба правопорядку у Збройних Силах України. 2. Військова прокуратура. 3. Військові суди. 4. Паризькі мінімальні стандарти щодо норм з прав людини за умов надзвичайного стану.	6
3.	**РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ. ОСОБЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ** 1. Особливості військової юстиції: національний та міжнародний досвід. 2. Відновлення військових судів в системі правосуддя України. 3. Інститут військового омбудсмена. 4. Зона відповідальності військової юрисдикції та військове кримінальне правопорушення.	6
4.	**СТРУКТУРА І ПОВНОВАЖЕННЯ ОКРЕМИХ ОРГАНІВ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ. СУДИ, ЯКІ РОЗГЛЯДАЮТЬ СПРАВИ ПРО ВІЙСЬКОВІ ПРАВОПОРУШЕННЯ** 1. Суди, які розглядають справи про військові правопорушення. 2. Органи досудового розслідування військових кримінальних правопорушень.	10

	3. Спеціалізована прокуратура у сфері оборони. 4. Військова контррозвідка. 5. Військова служба правопорядку у Збройних Силах України.	
5.	**ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ НОВИХ ОРГАНІВ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ ТА ВІЙСЬКОВИХ СУДІВ** 1. Відновлення національної системи військових судів. 2. Проблеми створення нових органів системи військової юстиції та військових судів. 2.1. Військова поліція. 2.2. Орган досудового розслідування державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України. 2.3. Військова прокуратура. 2.4. Військова адвокатура. 2.5. Військові суди.	8

Теми практичних занять

№	Назва теми	Кількість годин
1.	**ПРАВОВА ПРИРОДА ІНСТИТУТУ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД** 1. Правова природа інституту військової юстиції. 1.1.Система військової юстиції України. 1.2. Військове правосуддя у системі судової влади. 2. Історичний правовий аспект та міжнародний досвід у сфері військової юстиції.	4
2.	**СУЧАСНЕ ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ** 2.1 Військова служба правопорядку у Збройних Силах України. 2.2. Військова прокуратура.	4

	2.3. Військові суди. 2.4. Паризькі мінімальні стандарти щодо норм з прав людини за умов надзвичайного стану.	
3.	**РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ. ОСОБЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ** 3.1. Особливості військової юстиції: національний та міжнародний досвід. 3.2. Відновлення військових судів в системі правосуддя України. 3.3. Інститут військового омбудсмена. 3.4. Зона відповідальності військової юрисдикції та військове кримінальне правопорушення.	4
4.	**СТРУКТУРА І ПОВНОВАЖЕННЯ ОКРЕМИХ ОРГАНІВ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ. СУДИ, ЯКІ РОЗГЛЯДАЮТЬ СПРАВИ ПРО ВІЙСЬКОВІ ПРАВОПОРУШЕННЯ** 4.1. Суди, які розглядають справи про військові правопорушення. 4.2. Органи досудового розслідування військових кримінальних правопорушень. 4.3. Спеціалізована прокуратура у сфері оборони. 4.4. Військова контррозвідка. 4.5. Військова служба правопорядку у Збройних Силах України.	6
5.	**ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ НОВИХ ОРГАНІВ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ ТА ВІЙСЬКОВИХ СУДІВ** 5.1. Відновлення національної системи військових судів. 5.2. Проблеми створення нових органів системи військової юстиції та військових судів. 5.3. Військова поліція. 5.4. Орган досудового розслідування державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України. 5.4.1. Військова прокуратура. 5.4.2. Військова адвокатура. 5.4.3. Військові суди.	6

Самостійна робота

№	Назва теми	Завдання для самостійної роботи	К-сть год.
1	Тема 1. Правова природа інституту військової юстиції. Історичні аспекти та міжнародний досвід	Написати доповідь на тему: 1. Функції, принципи і цінності органів військової юстиції. 2. Що розуміється під поняттям «розумна військова таємниця»? 3. Єльський проєкт «Принципів Деко». 4. Чи вдасться Україні розбудувати повноцінну систему військової юстиції? Загальний огляд міжнародних стандартів у побудові органів військової юстиції.	10
2	Тема 2. Сучасне правове регулювання системи військової юстиції	Написати есе на тему: 1. Проблемні аспекти військової юстиції та захисту прав військовослужбовців. Паризькі мінімальні стандарти щодо норм з прав людини за умов надзвичайного стану.	10
3	Тема 3. Реформування органів військової юстиції. Особливості та виклики військового стану	Проаналізувати судову практику 1. Справа No 468/1586/22-К (Вирок Центрального районного суду м. Миколаєва від 28.12.2022) Посилання: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108160428 Обставини справи: З 11 травня 2022 року військовослужбовець проходить військову службу за призовом під час мобілізації на особливий період. Наказом командира військової частини від 11 травня 2022 року він був зарахований до списків особового складу цієї військової частини та поставлений на всі види забезпечення.	10

		Наказом командира цієї ж частини від 21 серпня 2022 року його було призначено на посаду стрільця-помічника гранатометника 2 механізованого взводу 5 механізованої роти 2 механізованого батальйону цієї військової частини. Наказом командира цієї ж частини від 22 серпня 2022 року його залучено до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримуванні збройної агресії Російської Федерації на території Миколаївської області. 14 вересня 2022 року близько 18:00 години військовослужбовець, перебуваючи поблизу с. Мурахівка Баштанського району Миколаївської області, отримав наказ до 22.00 години 14 вересня 2022 року зайняти район оборони Т-подібного перехрестя польових доріг за координатами х(28379) у(12049) та Т-подібного перехрестя польових доріг за координатами х(25756) у(10502); приступити до інженерного обладнання переднього краю, створити систему вогню з метою не допустити прориву противника у напрямку населених пунктів Брускінське та Білогорівка та заволодіння противником Білогорівкою. Проте військовослужбовець прямо висловив небажання виконувати цей наказ, відкрито висловивши негативне ставлення до нього. 25 вересня 2022 року близько 14:00 години військовослужбовець, перебуваючи поблизу с. Мурахівка Баштанського району Миколаївської області, отримав наказ	

		зайняти район оборони Т-подібного перехрестя польових доріг за координатами х(28379) у(12049) та Т-подібного перехрестя польових доріг за координатами х(25756) у(10502); приступити до інженерного обладнання переднього краю, створити систему вогню з метою не допустити прориву противника у напрямку населених пунктів Брускінське та Білогорівка та заволодіння противником Білогорівкою. Проте військовослужбовець прямо (усно та письмово) висловив небажання виконувати цей наказ, відкрито висловивши негативне ставлення до нього. 2. Справа № 553/538/22 (Вирок Ленінського районного суду м. Полтави від 29.03.2022) Посилання: https://reyestr.court.gov.ua/Review/103782325 Обставини справи: Наказом в.о. начальника від 03.09.2021 «Про особовий склад» старшого сержанта призначено на посаду інспектора прикордонної служби 3 категорії 3 групи інспекторів прикордонного контролю відділення інспекторів прикордонної служби (Тип А) відділу прикордонної служби. Відповідно до приписів ст.ст. 2, 4, 24 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», на момент вчинення злочину, старший сержант являвся військовослужбовцем, який проходить військову службу за контрактом.	

		Так, старший сержант, будучи військовослужбовцем військової служби за контрактом, перебуваючи на посаді інспектора прикордонної служби 3 категорії 3 групи інспекторів прикордонного контролю відділення інспекторів прикордонної служби (Тип А) відділу прикордонної служби, реалізуючи свій злочинний умисел, з мотивів небажання виконувати обов'язки військової служби та з метою незаконно ухилитися від неї, маючи об'єктивні можливості своєчасно прибути до цієї частини, в умовах воєнного стану, у порушення вимог ст.ст. 65, 68 Конституції України, ст. 17 Закону України «Про оборону України», ст.ст. 1, 2, 24 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», ст.ст. 11, 16, 49 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, ст. 1-4 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, не одержавши дозволу відповідних командирів або начальників, за відсутності поважних причин, 24.02.2022 не з'явився вчасно до місця дислокації відділу прикордонної служби та проводив час на власний розсуд, не пов'язуючи його з виконанням обов'язків військової служби. 24.03.2022 старший сержант добровільно та з власної ініціативи прибув до Харківської спеціалізованої прокуратури у військовій та оборонній сфері (м. Полтава, майдан Незалежності, 1 «б»). Отже, старший сержант незаконно був відсутній на місці служби у відділі прикордонної служби у період з 24.02.2022 по 24.03.2022, чим вчинив злочин, передбачений ч. 5 ст. 407 КК України, а саме, нез'явлення вчасно на службу без поважних	

		причин, вчиненому в умовах воєнного стану, вчиненому особою, зазначеною в частині другій статті 407 КК України, тобто військовослужбовцем (крім строкової служби).	
4	Тема 4. Структура і повноваження окремих органів системи військової юстиції. Суди, які розглядають справи про військові правопорушення	Написати доповідь на тему: 1. Класифікація службових правопорушень за національним законодавством. 2. Наявність спеціалізованих органів, що мають юрисдикцію у сфері правопорушень, що стосуються порядку несення служби. 3. Розмежування юрисдикції між цивільними (невійськовими) та військовими органами юстиції. Повноваження командирів щодо розгляду військових (службових) правопорушень.	22
5	Тема 5. Проблеми створення нових органів системи військової юстиції та військових судів	Проаналізувати судову практику 1.Справа No 944/857/22 (Постанова Яворівського районного суду Львівської області від 28.02.2022) Посилання: https://reyestr.court.gov.ua/Review/103634775 Обставини справи: військовослужбовець військової частини, солдат строкової служби, будучи військовою службовою особою, в умовах особливого періоду, виконуючи обов'язки військової служби на території військової частини 10.02.2022 о 16.00 год. обов'язки покладені на нього ст. ст. 11, 13, 16, 200 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України належним чином не виконував, а саме: будучи в наряді черговим по казармі перебував в стані алкогольного сп'яніння та самоусунувся від виконання обов'язків чергового, не організував та не	22

		здійснив контроль за розпорядком дня та особовим складом, чим вчинивадміністративне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 172-15 Кодексу України про адміністративні правопорушення, тобто, недбале ставлення військової службової особи до військової служби в умовах особливого періоду. 3. Справа № 352/632/22 (Постанова Тисменицького районного суду Івано-Франківської області від 09.05.2022) Посилання: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104289065 Обставини справи: солдат строкової військової служби 06.05.2022 р. о 01 год. 40 хв., несучи службу в добовому наряді на території військової частини, недбало ставився до військової служби, зокрема, заснув на посту, що мало місце в умовах особливого періоду. Військовослужбовець в суді свою вину у вчиненому визнав, у вчиненому щиро розкаявся, просив закрити провадження у справі у зв'язку з малозначністю вчиненого діяння, враховуючи те, що до адміністративної відповідальності він притягається вперше. 4. Справа № 521/5259/22 (Постанова Малиновського районного суду м. Одеси від 15.04.2022) Посилання: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104638435 Обставини справи: 14.04.2022 року, військовослужбовець у м. Одеса недбало ставився до виконання завдань, на зауваження не реагував. За даним фактом	

		відносно військовослужбовця було складено протокол про адміністративне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 172-15 КУпАП України. Допитаний у судовому засіданні військовослужбовець провину визнав та підтвердив обставини, викладені у протоколі	

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ І

ТЕМА 1. ПРАВОВА ПРИРОДА ІНСТИТУТУ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

1. Правова природа інституту військової юстиції.

1.1.Система військової юстиції України.

1.2. Військове правосуддя у системі судової влади.

2. Історичний правовий аспект та міжнародний досвід у сфері військової юстиції.

1. Правова природа інституту військової юстиції

За своєю природою військова юстиція є спеціалізованою правовою системою, призначеною для регулювання правовідносин у сфері оборони. Вона діє переважно щодо військовослужбовців, а в деяких випадках – і стосовно цивільних осіб, чия діяльність безпосередньо пов'язана зі Збройними Силами.

Головною метою військової юстиції є підтримання високої дисципліни та порядку в армії, а також забезпечення боєздатності Збройних Сил. Виходячи з цього, військова юстиція та її основні інститути є невід'ємною частиною сучасної воєнної політики будь-якої держави, зокрема України. Їх ефективне функціонування безпосередньо впливає на національну безпеку у оборонній сфері. Саме таке розуміння підтверджується практикою державного будівництва, реформуванням сектору безпеки і оборони України та позицією міжнародних партнерів у процесі євроатлантичної інтеграції.

Воєнна політика держави повинна ґрунтуватися на чіткому та послідовному виконанні законодавства у сфері оборони, реалізації стратегічних документів планування, високому рівні військової дисципліни, правопорядку та мобілізаційного потенціалу. Забезпечити це можливо лише за умови ефективної роботи системи військової юстиції. Відсутність або недосконаліть цієї системи свідчить про суттєві прогалини в оборонній політиці держави. На жаль, саме такий стан речей чітко проявляється в Україні з 2014 року й дотепер.

Важливо підкреслити, що проблеми України в цій сфері не є унікальними. За даними Женевського центру з питань урядування в секторі безпеки (DCAF), подібні виклики характерні для багатьох країн Центральної та Східної Європи, а також держав, що утворилися після розпаду СРСР. Публічні дискусії щодо реформування сектору безпеки в цьому регіоні тривають ще з часів падіння Берлінської стіни. У багатьох державах досі не сформовано надійної правової бази для ефективної діяльності органів сектору безпеки, зокрема органів військового правосуддя.

Водночас у правових системах цих країн поступово зростає усвідомлення необхідності посилення правової відповідальності збройних сил та інших силових структур. У таких умовах військова юстиція стає ключовим інструментом забезпечення цієї відповідальності.

Разом з тим, специфіка військової сфери – наявність зброї (у тому числі масового ураження), об'єктів підвищеної небезпеки, високий рівень секретності, особливі організаційні, ідеологічні та безпекові умови – робить цю діяльність особливо складною. Саме через це правила, процедури та організаційні структури військової юстиції часто суттєво відрізняються від цивільних. У багатьох випадках «цивільний» досвід виявляється непридатним для застосування у військовій сфері. Військова юстиція функціонує як окрема система правосуддя з жорсткішими правилами, орієнтованими насамперед на підтримання дисципліни та боєздатності військ.

Теоретично така модель може вступати в конфлікт із принципами цивільного контролю над збройними силами, формуванням національної правової бази та дотриманням міжнародних стандартів прав людини, зокрема гарантій справедливого судочинства.

Слід визнати, що більшість ефективних сучасних систем військової юстиції була створена десятиліття тому й неодноразово реформована. Основна правова та ідеологічна напруга виникає через те, що ці системи існують паралельно з цивільними судами. Головним аргументом на користь спеціалізованої військової юстиції є унікальність військового життя, де дисципліна, ієрархія та чітка організація відіграють вирішальну роль для збереження боєздатності.

Справи у військовій юстиції повинні розглядатися оперативно, а покарання за окремі правопорушення можуть бути досить суворими. Це часто суперечить загальним стандартам доказування, презумпції невинуватості та іншим фундаментальним принципам верховенства права.

1.2. Система військової юстиції України

Історія військової юстиції на теренах України є малодослідженою, але свідчить про давні традиції спеціалізованого судочинства, зумовленого специфікою військової служби, дисципліни та боєздатності. Розвиток військової юстиції тісно пов'язаний із процесами державотворення, війнами та змінами політичного устрою.

1. *Давні періоди (Київська Русь, Литовсько-Руська держава, Запорозька Січ)*

Київська Русь (IX–XIII ст.): Судова влада зосереджувалася в руках князя, який поєднував законодавчі, виконавчі та судові функції. Військові справи (злочини проти дисципліни, зрада, дезертирство) розглядалися в рамках князівського суду або військової ради. Норми звичаєвого права та «Руська Правда» містили елементи відповідальності військовослужбовців.

Литовські статути (1529, 1566, 1588 рр.): На українських землях у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої військові суди функціонували як спеціальні. Статути уніфікували норми, включали елементи військового судочинства для шляхти та військових формувань.

Запорозька Січ (XV–XVIII ст.): Перший чітко виражений етап української військової юстиції. Військові суди (кошовий суд, полкові та курінні) були демократичними, гласними та неупередженими. Вони жорстко карали порушення дисципліни (крадіжки між козаками, пияцтво під час походу, непослух, насильство). Суд часто проводився на раді, рішення виносилися колективно. Це сприяло підтриманню боєздатності козацького війська. Судочинство ґрунтувалося на звичаєвому праві та було справедливим і швидким.

2. *Гетьманщина та період у складі імперій (XVII–XIX ст.)*

Гетьманщина (XVII–XVIII ст.): Судова влада належала гетьману, Генеральному військовому суду, полковим і сотенним

судам. Вони розглядали військові та цивільні справи козаків. Полкові суди виступали першою інстанцією, гетьман – апеляційною. Система поєднувала військовий і громадський елементи (участь старшини та громади).

Російська імперія (XVIII–початок XX ст.): На українських землях діяли імперські військові суди за «Волинським уставом» Петра I (1716 р.), пізніше – «Постанови для управління великою діючою армією» (1812 р.). Військові суди (криґсрехти, полкові та генеральні) відрізнялися прогресивнішими принципами порівняно з цивільними: гласність, право на захист, можливість оскарження. Вони розглядали військові злочини, а іноді й цивільні справи військовослужбовців. У козацьких військах статут застосовувався з 1763 р.

Австрійська імперія: На західноукраїнських землях діяли Військовий кримінальний кодекс (1855 р.) та триінстанційна система військових судів (військовий суд – вищий військовий суд – найвищий військовий трибунал).

3. *Період Української Народної Республіки (1917–1920 рр.)*

Під час національно-визвольних змагань відновлювалося національне військове судочинство.

Створювалися революційні військові суди та штабні суди для розгляду злочинів військовослужбовців (відмова від наказу, пияцтво, дезертирство тощо).

Планувалося створення вищих військових судів у Києві та Катеринославі, штабних судів у великих містах.

Судочинство поєднувало демократичні принципи (презумпція невинуватості, гласність, право на захист, участь громадських представників) з надзвичайними заходами в умовах війни. Статут Української народної армії (1917 р.) визначав військові злочини та склад судів.

4. *Радянський період (1920-ті – 1991 р.)*

Після встановлення радянської влади діяли військові трибунали (при округах, арміях, дивізіях). Вони мали широку юрисдикцію, включно з політичними справами.

Загальне керівництво здійснював Верховний суд УСРР/СРСР, касація – Військова колегія Верховного суду СРСР.

Військова прокуратура та трибунали використовувалися для забезпечення дисципліни, особливо в період Другої світової

війни та післявоєнний час. Система була централізованою та підпорядкованою військово-політичному керівництву.

5. *Період незалежної України (з 1991 р.)*

1991–2010 рр.: Україна успадкувала від СРСР систему військових судів (гарнізонні, регіональні, палата у Верховному Суді) та військових прокуратур. Військові суди розглядали справи військовослужбовців, резервістів, а також деякі адміністративні та корупційні справи. У 1990-х роках діяли військові прокуратури регіонів і гарнізонів, запроваджувалася спеціальність «Військове право».

2010 р.: Ліквідація військових судів Законом «Про судоустрій і статус суддів» (як частина судової реформи та антикорупційних заходів). Справи передали до загальних судів.

2012 р.: Ліквідація військових прокуратур.

2014–2020 рр.: Після анексії Криму та початку війни на Донбасі військові прокуратури відновили (2014 р.) для забезпечення боєздатності та розслідування військових злочинів. Військові суди не відновили.

2019–2022 рр.: Повторна ліквідація військових прокуратур (2019–2020 рр.) як частина реформи прокуратури.

З 2022 р. (повномасштабне вторгнення): Об'єктивний соціальний запит на відновлення спеціалізованої системи військової юстиції. Спроби відновлення військових прокуратур (закон 2022 р. не підписано). Активно обговорюється створення військової поліції, спеціалізованої військової прокуратури та військових судів.

Історичний досвід показує циклічність: періоди існування автономної або спеціалізованої військової юстиції (Січ, Гетьманщина, імперський період, УНР, радянський час, перші роки незалежності) чергувалися з інтеграцією до цивільної системи. Скасування спеціалізованих інститутів (2010, 2019 рр.) часто призводило до проблем із дисципліною, швидкістю правосуддя та боєздатністю в умовах війни (2014 та 2022 рр.).

Сучасні реформи (відновлення військової поліції, спеціалізованої прокуратури, військових судів) мають враховувати історичні уроки: необхідність балансу між військовою спеціалізацією, незалежністю суддів, міжнародними стандартами прав людини (ЄКПЛ, принципи ООН) та потребами воєнної безпеки.

1.3. Військове правосуддя у системі судової влади

Такий напрям трансформацій знайшов своє конституційне закріплення. Згідно зі статтею 1 Конституції України, наша держава є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною і правовою. Статті 2 та 3 Конституції закріплюють принцип територіальної цілісності та недоторканності кордонів України, а також визначають життя і безпеку людини найвищими соціальними цінностями, захист яких є обов'язком держави.

Відповідно до Основного Закону, Президент України є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України та одночасно главою держави. Кабінет Міністрів України як вищий орган виконавчої влади підзвітний Президенту. Таким чином, військове управління як функція виконавчої влади здійснюється в межах системи розподілу влади не в «чистому» вигляді, а має суттєву специфіку, яка відрізняє його від управління іншими сферами суспільного життя.

Президент України не лише виконує функції Верховного Головнокомандувача, а й призначає на посади та звільняє вище військове командування Збройних Сил та інших військових формувань, присвоює вищі військові звання, здійснює загальне керівництво у сферах національної безпеки та оборони. Він також приймає рішення про використання Збройних Сил у разі збройної агресії проти України, а відповідно до закону — ухвалює рішення про проведення загальної або часткової мобілізації та введення воєнного стану в Україні чи в окремих її місцевостях у разі загрози нападу або небезпеки державній незалежності.

З огляду на особливості функціонування Збройних Сил та специфіку військового управління, система органів військового управління утворюється як відносно автономна частина виконавчої влади, адаптована до структури Збройних Сил України. До цієї системи належать центральні органи військового управління, органи управління об'єднань, з'єднань і військових частин, військові комісаріати, начальники гарнізонів та військові коменданти. Особливе місце в системі військового управління посідають штаби.

Система органів військового управління формується як за галузевим принципом (за видами Збройних Сил), так і за

територіальним принципом (військові комісаріати створюються відповідно до адміністративно-територіального устрою). Водночас деякі структури діють поза межами звичайного адміністративно-територіального поділу. Прикладом є воєнний округ, до складу якого входять загальновійськові об'єднання, з'єднання, частини, установи та організації Збройних Сил. Він охоплює територію кількох областей і виконує оперативні, мобілізаційні та військово-адміністративні завдання. Гарнізон як територіальна структура військового управління може поширюватися на територію кількох адміністративних районів, а у великих містах, таких як Київ, може утворюватися кілька гарнізонів.

Міністерство оборони України як центральний орган військового управління має свої представництва на транспорті – органи військових сполучень. У деяких структурах Збройних Сил створюються також допоміжні дорадчі органи управління.

Збройні Сили України є складною соціально-економічною системою, яка функціонує в умовах обмежених ресурсів і характер якої зрештою визначається панівною в країні економічною моделлю. У науковій літературі військова справа розглядається як специфічне економічне заняття частини працездатного населення, яке виробляє «воєнну послугу» і включається в загальний поділ праці на мирну та воєнну.

Основною структурною ланкою Збройних Сил є військова частина – організаційно самостійна бойова і адміністративно-господарська одиниця. Саме вона є постійним місцем служби військовослужбовців та роботи цивільного персоналу. Військова частина забезпечує нормальну життєдіяльність військового формування, всебічну підготовку особового складу та виконання бойових завдань. У ній повною мірою реалізуються положення загальновійськових статутів, настанов і програм бойової підготовки. Тут поєднуються бойове навчання, повсякденне життя воїнів, їхні комунікативні та культурно-духовні зв'язки з суспільством. У військовій частині відбувається всебічне формування воїна як особистості та процес відтворення військової робочої сили – головного елемента ратної діяльності.

Таким чином, військове управління є складною, розгалуженою сферою управлінських відносин, яка має суттєву

специфіку порівняно з іншими сферами виконавчої влади. Ця специфіка об'єктивно зумовлює особливості правового регулювання цієї сфери, зокрема її законодавче забезпечення та реалізацію правоохоронної функції держави.

Військове законодавство України складається з десятків законів та інших актів Верховної Ради, значної кількості указів Президента України та постанов Кабінету Міністрів. Окремі питання діяльності Збройних Сил регулюються нормативними актами Міністерства оборони України. Специфіка управління військовими формуваннями відображається як у визначенні законом статусу кожного виду військових формувань (Збройні Сили, Служба безпеки України, Національна гвардія, Прикордонна служба, Сили територіальної оборони тощо), так і в спеціальному регулюванні різних аспектів їхньої діяльності: правового режиму майна, господарської діяльності, проходження військової служби, страхування, військової освіти, юридичної відповідальності військовослужбовців тощо.

З урахуванням такої специфіки в юридичній літературі обґрунтовується думка про існування окремої підгалузі адміністративного права – військового (військово-адміністративного) права. Його предметом є військовослужбові відносини за участю Міністерства оборони, СБУ, Національної гвардії, Прикордонної служби, МНС та інших суб'єктів з військовослужбовцями як особливою категорією державних службовців. Військово-адміністративне право включає низку правових інститутів: організацію та побудову військових формувань, їх бойове та оперативне застосування, комплектування, проходження військової служби, відповідальність військовослужбовців (адміністративну, дисциплінарну, матеріальну), діяльність органів військової адміністрації, матеріально-технічне забезпечення військ тощо.

У 2025–2026 роках у Верховній Раді зареєстровано законопроєкти (№13048, №13048-1 та інші) щодо створення військових судів:

- ✓ Пропонується кілька окружних військових судів, військовий апеляційний суд та Військова палата у Верховному Суді.
- ✓ Обговорюється модель, сумісна з Конституцією України

та європейськими стандартами (незалежність суддів, добір тощо).

- ✓ Ідея – не «відновлювати» радянську модель, а створювати нову, орієнтовану на стандарти НАТО, з балансом між дисципліною, правами людини та національною безпекою.

Повна система військової юстиції, за експертними пропозиціями, могла б включати:

1. Спеціалізовані органи досудового розслідування.
2. Військову прокуратуру.
3. Військові суди.
4. Військову адвокатуру (спеціалізовану правову допомогу).

2. Історичний правовий аспект та міжнародний досвід у сфері військової юстиції

Історично військова юстиція виникла як спеціалізований інститут для підтримки дисципліни, ієрархії та боєздатності збройних сил. У більшості країн вона еволюціонувала від суворих військових трибуналів (з великою роллю командирів) до систем, що балансують військову специфіку з міжнародними стандартами прав людини (ЄКПЛ, принципи ООН/Decaux Principles 2006 року, оновлені Yale Draft).

Країни загального права (США, Велика Британія, Канада): Командири відіграють ключову роль на стадіях розслідування та передачі справ. Система часто гнучка, з адмініструванням justice через courts-martial.

Країни континентального права (Німеччина, Франція, Польща): Більш інтегрована в загальну судову систему, з обмеженою юрисдикцією військових судів.

Пострадянські та перехідні країни: Багато хто (як Україна після 2010 р.) скасував спеціалізовані військові суди в мирний час, але війна показала проблеми такого підходу.

В Україні розвиток циклічний: від демократичних форм на Січі до радянської централізованої моделі, а потім – спроб інтеграції в цивільну систему, яка виявилася неефективною в умовах війни 2014 та 2022 рр.

Період / Аспект	Україна (історичний розвиток)	Міжнародний досвід (приклади країн)	Ключові відмінності / Уроки для України
Давні часи – XVIII ст.	Запорозька Січ: демократичні козацькі суди (рада, швидке, колективне рішення). Гетьманщина: Генеральний військовий суд з елементами громадського контролю	Європа: військові суди в арміях (шляхта, найманці). США/Британія: ранні courts-martial з роллю командирів	Україна мала більш демократичні форми (гласність, участь громади), ніж імперські моделі. Урок: швидкість і справедливість важливі для боєздатності
XIX – початок XX ст.	У складі Російської та Австрійської імперій: криґсрехти, полкові суди з елементами гласності та оскарження	Російська імперія: Воїнський статут Петра I. Британія/США: розвинені військові трибунали. Німеччина: військові суди з дисциплінарним акцентом	Імперські системи були схожі; Україна успадкувала централізовану модель
1917–1920 рр. (УНР)	Революційні військові суди, штабні суди:	Під час Першої світової: воєнні трибунали в усіх	Схожість з військовим правосуддям

Період / Аспект	Україна (історичний розвиток)	Міжнародний досвід (приклади країн)	Ключові відмінності / Уроки для України
	поєднання демократичних принципів (презумпція невинуватості, захист) з надзвичайними заходами війни	воюючих країнах з розширеними повноваженнями	у воєнний час (швидкість, жорсткість). Урок: в умовах війни потрібна спеціалізація
Радянський період (1920–1991)	Військові трибунали (при арміях, округах): широка юрисдикція, політичний контроль, централізація	СРСР та соцтабір: аналогічна модель. Захід: після WWII – реформи для відповідності правовим стандартам (США – Uniform Code of Military Justice)	Радянська модель була надто політизованою порівняно з західними реформами після 1945 р.
Незалежна Україна (1991–2010)	Успадковані військові суди (гарнізонні, регіональні, палата у ВС), військові прокуратури	Польща: зберігає військові суди (garrison + regional military courts) з юрисдикцією над військовими злочинами.	Україна мала автономну систему, подібну до Польщі чи Словаччини

Період / Аспект	Україна (історичний розвиток)	Міжнародний досвід (приклади країн)	Ключові відмінності / Уроки для України
		Ізраїль: ефективна система в умовах постійної загрози	
2010–2022 рр.	Ліквідація військових судів (2010) та прокуратур (2012), повторно (2019): передача справ до цивільних судів	Німеччина: немає постійних військових судів у мирний час (дисциплінарні трибунали + цивільні суди). Багато країн Східної Європи скасували в 1990-х	Реформа за «першим типом» (розчинення в цивільній юстиції) призвела до перевантаження цивільних судів і проблем з дисципліною (як у 2014 та 2022 рр.). На відміну від Польщі, яка зберегла систему
З 2022 р. (повно-масштабна війна)	Соціальний запит на відновлення військової поліції, спеціалізованої військової прокуратури та	Ізраїль: ефективна військова юстиція в умовах тривалого конфлікту. НАТО (США,	Війна показала недоліки скасування спеціалізації (перевантаження цивільних судів). Країни з постійними

Період / Аспект	Україна (історичний розвиток)	Міжнародний досвід (приклади країн)	Ключові відмінності / Уроки для України
	судів	Канада, UK): гнучкі системи з акцентом на незалежність суддів і швидкість. DCAF рекомендації: баланс дисципліни + права людини	військовими судами (Польща, США, Ізраїль) краще справляються з дисципліною та боєздатністю

ТЕМА 2. СУЧАСНЕ ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ

2.1. Військова служба правопорядку у Збройних Силах України.
2.2. Військова прокуратура.
2.3. Військові суди.
2.4. Паризькі мінімальні стандарти щодо норм з прав людини за умов надзвичайного стану.

2.1. Військова служба правопорядку у Збройних Силах України

Військова служба правопорядку (ВСП) була створена відповідно до Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» від 7 березня 2002 року № 3099-III. Днем її народження вважається 19 квітня 2002 року – саме тоді був виданий перший наказ про початок формування підрозділів служби.

ВСП є спеціальним правоохоронним органом у складі Збройних Сил України, який підпорядковується Міністерству оборони України. Її діяльність регулюється зазначеним Законом, Статутами ЗСУ, Кримінальним та Кримінальним процесуальним кодексами України, а також іншими нормативно-правовими актами.

Станом на 2026 рік ВСП продовжує функціонувати в чинному форматі, проте триває процес її реформування у повноцінну Військову поліцію. Відповідний законопроєкт № 6569-д був прийнятий у першому читанні у 2024 році та зараз готується до другого.

Згідно зі статтею 3 Закону, основними завданнями ВСП є:

1. Забезпечення правопорядку та військової дисципліни серед військовослужбовців ЗСУ у місцях дислокації частин, навчальних закладах, військових містечках, на вулицях та в громадських місцях.

2. Запобігання, виявлення, припинення та розкриття кримінальних та інших правопорушень у Збройних Силах.

3. Захист життя, здоров'я, прав та законних інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних під час зборів і працівників ЗСУ.

4. Охорона майна Збройних Сил від розкрадання та інших протиправних посягань.

5. Участь у протидії диверсіям і терористичним актам на військових об'єктах.

6. Розшук військовослужбовців, які самовільно залишили військові частини або місця служби.

7. Забезпечення безпеки дорожнього руху військових транспортних засобів.

8. Участь у гарнізонних заходах, охороні військових об'єктів та контролі за рухом транспорту.

Стратегічний оборонний бюлетень України передбачає трансформацію ВСП у Військову поліцію з суттєво розширеними повноваженнями, зокрема щодо проведення оперативно-розшукових заходів та досудового розслідування окремих категорій справ. Це дозволить наблизити українську систему військової юстиції до стандартів НАТО, підвищити ефективність підтримання дисципліни та захисту прав військовослужбовців, не завдаючи шкоди боєздатності ЗСУ.

ВСП залишається важливим елементом системи військової юстиції України, забезпечуючи необхідний баланс між жорстким дотриманням дисципліни та захистом конституційних прав захисників України.

Військова служба правопорядку у Збройних Силах України (ВСП ЗСУ) виконує роль військової поліції, але її повноваження суттєво обмежені порівняно зі стандартами більшості країн НАТО. ВСП в основному займається підтриманням дисципліни, патрулюванням, розшуком дезертирів, охороною об'єктів та забезпеченням дорожнього руху військового транспорту. Вона не має повноважень на проведення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування кримінальних справ – лише фіксує правопорушення та передає матеріали до інших органів.

Законопроєкт № 6569-д (прийнятий у першому читанні 2024 року) передбачає трансформацію ВСП у повноцінну Військову поліцію з розширеними функціями, наближеними до

стандартів НАТО (зокрема, AJP-3.21 – доктрина військової поліції Альянсу). Це включає оперативно-розшукову діяльність, фіксацію злочинів, обмежене слідство щодо військових злочинів, захист прав військовослужбовців тощо.

Аспект	ВСП ЗСУ (станом на 2026 рік)	Військова поліція країн НАТО (приклади: США, Велика Британія, Німеччина)
Правовий статус	Спеціальне правоохоронне формування у складі ЗСУ, підпорядковане Міноборони	Окремий корпус/служба у складі збройних сил (Army MP, Royal Military Police, Feldjäger). Часто з ширшими повноваженнями.
Основні завдання	Підтримання дисципліни, патрулювання, розшук дезертирів, охорона майна, безпека руху, протидія диверсіям	Підтримання дисципліни + повноцінне розслідування злочинів, оперативно-розшукова робота, робота з військовополоненими, воєнні злочини, force protection.
Оперативно-розшукова діяльність	Відсутня (немає права на ОРД)	Присутня (повноцінна в більшості країн)
Досудове розслідування	Відсутнє (лише фіксація та передача матеріалів)	Присутнє (повністю або частково, залежно від країни)

Аспект	ВСП ЗСУ (станом на 2026 рік)	Військова поліція країн НАТО (приклади: США, Велика Британія, Німеччина)
Застосування сили	Так, у межах Закону про ВСП	Так, ширші повноваження, включаючи спеціальні підрозділи (SWAT-подібні)
Юрисдикція	Переважно щодо військовослужбовців ЗСУ	Щодо військових + у певних випадках цивільних (на військових об’єктах або під час операцій)
Роль у воєнний час	Посилена: розшук дезертирів, охорона об’єктів, робота з полоненими	Широка: traffic control, detainee operations, war crimes investigations, convoy security, rear area security
Чисельність	Близько 2750 осіб (обмежена)	Залежить від країни (у США – десятки тисяч у різних видах сил)
Наближення до НАТО	Обмежене (потрібна реформа)	Повне (стандартизована доктрина НАТО MP COE)

Поточна ВСП за своїми можливостями ближча до «провост»-моделі (підтримання порядку), але значно поступається повноваженнями класичній військовій поліції НАТО. Реформа (створення Військової поліції) дозволить: наблизити систему до стандартів Альянсу; підвищити ефективність боротьби з правопорушеннями у війську (дезертирство, мародерство, воєнні злочини); забезпечити кращий захист прав військовослужбовців; підвищити загальну боєздатність і правову культуру в ЗСУ.

Реформа військової юстиції (включаючи військову поліцію, спеціалізовану прокуратуру та суди) є одним із ключових елементів євроатлантичної інтеграції України.

2.2. Військова прокуратура. Спеціалізована прокуратура у сфері оборони

Військова прокуратура – це спеціалізований підрозділ органів прокуратури України, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, підтримує державне обвинувачення в суді та виконує інші функції прокурорського нагляду у військовій та оборонній сфері.

З 1992 по 2012 рік в Україні діяла самостійна система військових прокуратур, до якої входили гарнізонні, регіональні та Головна військова прокуратура.

У 2014 році, після початку збройної агресії Росії, військову прокуратуру було відновлено (Закон № 1642-VII). Однак у 2019 році в рамках масштабної реформи прокуратури її ліквідували (Закон № 1032 від 19.09.2019). Після цього Генеральний прокурор отримав право створювати спеціалізовані прокуратури за потреби.

З 2023 року функціонує Спеціалізована прокуратура у сфері оборони (на правах департаменту Офісу Генерального прокурора), створена відповідно до Наказу Офісу Генерального прокурора № 144 від 30.05.2023. Також діють регіональні спеціалізовані прокуратури у військовій та оборонній сфері (Центрального, Південного та інших регіонів).

Станом на 2026 рік окремої повноцінної військової прокуратури зі своєю вертикаллю управління та спеціальними звання-

ми в Україні не відновлено. Водночас зареєстровано кілька законопроєктів щодо її відродження або суттєвого посилення спеціалізації (зокрема № 7576, № 7576-1, № 10042 та інші).

Повномасштабна війна суттєво збільшила навантаження на спеціалізовані прокурорські підрозділи. Тисячі кримінальних проваджень стосуються дезертирства, самовільного залишення місця служби, корупційних злочинів в оборонній сфері. При цьому цивільні прокурори часто недостатньо володіють специфікою військового законодавства, статутів ЗСУ, особливостей бойових дій та воєнного стану.

Спеціалізована прокуратура у сфері оборони відіграє важливу роль у забезпеченні військової дисципліни, підтриманні боєздатності ЗСУ та захисті прав військовослужбовців, зберігаючи необхідний баланс між інтересами національної оборони та принципами верховенства права.

2.3. Військові суди

Військові суди – це спеціалізовані суди, які здійснюють правосуддя щодо кримінальних, адміністративних та інших справ, пов'язаних із проходженням військової служби, дисципліною у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, захистом прав військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей.

Більшість сучасних систем військової юстиції була створена десятки років тому і з того часу суттєво еволюціонувала.

Загальновідомо, що військова юстиція функціонує паралельно з цивільною системою, оскільки цивільні судді, як правило, не володіють достатнім досвідом і спеціальними знаннями у військових справах.

Підґрунтям існування окремої спеціалізованої військової судової системи є унікальний характер військової служби. У військовому середовищі дисципліна, чітка ієрархія та висока організація відіграють ключову роль. Саме ці принципи є фундаментальними для підтримання боєздатності та постійної готовності збройних сил. Через це військові справи повинні розглядатися оперативно, а покарання за окремі види правопорушень часто бувають досить суворими.

Існують значні відмінності між системами військової юстиції, побудованими на засадах загального права (англосаксонська традиція), та системами, які базуються на цивільному (континентальному) праві.

Системи загального права (наприклад, США, Велика Британія, Австралія, Нова Зеландія та Південна Африка) традиційно використовують військові трибунали, які скликаються для розгляду кожної конкретної справи. Натомість у країнах континентальної Європи (цивільно-правова традиція) зазвичай діють постійні військові суди або спеціалізовані судді в рамках цивільної судової системи.

Водночас країни загального права останніми роками все активніше переходять до моделі постійних військових судів. Головним чинником такої трансформації є прагнення підвищити гнучкість системи військової юстиції та забезпечити її повну відповідність сучасним міжнародним стандартам прав людини.

Однією з ключових відмінностей між двома правовими традиціями є роль військових командирів у процесі військової юстиції. У країнах загального права командири наділені широкими, часто центральними повноваженнями на різних етапах розгляду справи – від виявлення та розслідування правопорушення до передачі матеріалів до суду та навіть участі в післясудовій стадії. У системах цивільного права роль командира, як правило, обмежується виявленням правопорушення та проведенням первинного розслідування.

Системи військової юстиції країн загального права зазвичай базуються на принципі виключної юрисдикції військових судів щодо правопорушень, вчинених військовослужбовцями (іноді така юрисдикція поширюється і на окремі категорії цивільних осіб).

На відміну від цього, у більшості країн континентальної Європи військові правопорушення розглядаються цивільними судами. Наприклад, у Німеччині немає постійно діючих військових судів: дисциплінарні (адміністративні) трибунали розглядають порушення під час проходження військової служби, а кримінальні злочини – цивільні суди.

У багатьох країнах законодавство передбачає апеляційний розгляд військових справ цивільними судами. Найвищим

апеляційним органом часто виступає цивільний верховний суд. Так, у Канаді вищою інстанцією після Військового апеляційного суду є цивільний Верховний Суд. В Угорщині військові судді діють у складі Верховного Суду на першій та апеляційній інстанціях. У Польщі одна зі спеціалізованих палат Верховного Суду розглядає військові справи. Згідно з пунктом 1 статті 183 Конституції Польщі, «Верховний Суд здійснює нагляд за судовими рішеннями загальних та військових судів».

Військові суди	Цивільні суди	
Досвід	Переваги: Військові судді мають досвід у сфері військового кримінального права та службових процедур. Вони добре розуміють специфіку військового життя та культури.	Недоліки: Цивільні судді можуть не мати спеціальних знань з військової справи та достатнього досвіду застосування військового кримінального права.
Незалежність	Недоліки: Як військовослужбовці військові судді можуть бути підпорядковані вертикалі командування. Тому вони можуть дотримуватися думки командира, який відповідає за певну справу (нівелюється, враховуючи закріплений принцип незалежності суддів).	Переваги: Цивільні судді не підпорядковуються військовій ієрархії. Тому стимули для дотримання рішення військових представників можуть бути слабшими.

Ефективність	Переваги: Прискорені процедури розгляду незначних правопорушень та дисциплінарних порушень.	Недоліки: Відсутність гарантій того, що незначні правопорушення будуть швидко розглядатись.

Наразі у сфері військової юстиції чітко простежуються дві основні тенденції.

Перша – поступова передача судових повноважень від військових судів до цивільних. Друга – суттєве обмеження юрисдикції військових судів виключно справами щодо військовослужбовців, з вилученням із неї цивільних осіб.

Крім того, багато країн проводять ревізію та реформування своїх систем військової юстиції з метою підвищення їх ефективності та приведення у відповідність до сучасних міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Спеціальний доповідач ООН з питань незалежності суддів і адвокатів, а також Робоча група ООН з питань свавільних затримань рекомендують максимально обмежувати військову юрисдикцію. Ця рекомендація базується на «сучасних тенденціях розвитку міжнародного права, які спрямовані на заборону розгляду справ щодо цивільних осіб у військових трибуналах».

Це питання необхідно розглядати в контексті останніх тенденцій міжнародного права прав людини, зокрема практики Комітету ООН з прав людини та Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

У своєму звіті від 7 серпня 2013 року Спеціальний доповідач ООН з питань незалежності суддів і адвокатів чітко окреслив обмеження щодо розгляду цивільних справ у військових судах: «Судовий розгляд справ щодо цивільних осіб у військових судах має суворо обмежуватися винятковими випадками, коли цивільні особи, прирівняні до військовослужбовців через виконання ними певних функцій та/або через свою географічну присутність, підозрюються у вчиненні правопорушення за межами території держави, внаслідок чого звичайні суди (місцеві або держави походження) не мають можливості здійснити судовий розгляд».

В Україні військові суди існували з часів незалежності як спадок радянської системи (військові трибунали, перейменовані у 1993 році у військові суди). До 2010 року діяла триланкова система:

- ✓ Військові суди гарнізонів (перша інстанція);
- ✓ Військові апеляційні суди регіонів та ВМС;
- ✓ Військова судова колегія у складі Верховного Суду України (касаційна інстанція).

Судді мали військові звання офіцерського складу та проходили військову службу.

Ліквідація відбулася у 2010 році відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та Указу Президента № 900/2010. Військові суди були скасовані як такі, що не вписувалися в нову модель судоустрою, орієнтовану на загальну юрисдикцію та європейські стандарти.

Після початку збройної агресії Росії у 2014 році та особливо під час повномасштабного вторгнення 2022 року питання відновлення спеціалізованої системи військових судів набуло нової актуальності. Загальні суди розглядають тисячі справ за участю військовослужбовців (дезертирство, самовільне залишення частини (СЗЧ), порушення статутів, корупція в обороні, спори з ТЦК тощо), але часто без достатньої спеціалізації суддів у військовому праві.

Станом на березень 2026 року повноцінних військових судів в Україні не існує. Справи військової юрисдикції розглядаються судами загальної юрисдикції (місцевими та апеляційними) з урахуванням воєнного стану (зміна підсудності, дистанційна участь, особливості доказування тощо).

Усі кримінальні провадження щодо військовослужбовців (статті КК України про військові злочини, порушення порядку несення служби, дезертирство тощо) розглядаються районними/міськими судами та апеляційними судами загальної юрисдикції. Верховний Суд здійснює касаційний перегляд.

Судова практика воєнного часу адаптувалася: суди враховують обставини бойових дій, психологічний стан військовослужбовців, добровільне повернення до частини як пом'якшувальну обставину, стан здоров'я тощо.

2.4 Паризькі мінімальні стандарти щодо норм з прав людини за умов надзвичайного стану

Згідно з положеннями Асоціації міжнародного права (1984), виключна юрисдикція у справах щодо правопорушень проти безпеки, вчинених цивільними особами, має належати цивільним судам. Будь-яка передача таких справ на розгляд військовим трибуналам є неприпустимою. Цей принцип узгоджується з Основними принципами незалежності судових органів, що були ратифіковані Генеральною Асамблеєю ООН.

Комітет ООН з прав людини у Загальному коментарі № 32 роз'яснює, що гарантії справедливого суду (ст. 14 Пакту) є універсальними та поширюються на всі типи судових органів, включаючи військові та спеціалізовані суди. Попри те, що міжнародне право прямо не забороняє розгляд справ цивільних осіб у військових судах, Комітет висловлює занепокоєння щодо ризиків для незалежності та неупередженості правосуддя в таких випадках. Наголошується, що військовий характер суду не може бути виправданням для обмеження процесуальних прав і гарантій, передбачених Пактом.

Розгляд справ цивільних осіб у військових або спеціальних судах має носити суто винятковий характер. Держава зобов'язана надати об'єктивні та вагомі докази того, що такий процес є необхідним, а звичайні суди не мають можливості розглянути конкретну категорію правопорушень чи осіб. Хоча забезпечення доступу до правосуддя може бути аргументом на користь військових судів, це припустимо лише за умови цілковитого дотримання принципів незалежності та гарантій справедливого судочинства.

Ключовим викликом для військової юстиції є забезпечення автономії військових судів. Процес їх реформування має базуватися на міжнародних стандартах, зокрема на вимогах Комітету ООН з прав людини. Згідно з ними, незалежність суддів визначається прозорістю їхнього призначення, чіткою кваліфікацією, гарантіями стабільності повноважень (терміни служби, умови переведення чи звільнення) та реальним захистом від тиску з боку політиків чи виконавчих структур.

Сучасна світова практика демонструє тенденцію до «цивілізації» військової юстиції задля зміцнення її незалежності. Це досягається шляхом інтеграції цивільних елементів, як-от передача функцій військових дізнавачів професійним прокурорам або залучення цивільних фахівців на суддівські посади. Водночас наявність суто військової системи не обов'язково свідчить про її упередженість. Досвід таких країн, як Польща, Румунія та Болгарія, підтверджує, що військові суди можуть бути ефективними, якщо на них поширюються ті самі стандарти та гарантії незалежності, що й на загальні цивільні суди.

Ефективна та незалежна система військової юстиції є ключовим механізмом подолання безкарності всередині армійських структур. Її неупередженість не лише зміцнює довіру суспільства, а й безпосередньо впливає на підвищення боєздатності війська. Процес реформування цієї сфери має базуватися на міжнародних стандартах прав людини та критичному аналізі іноземного досвіду. Зокрема, країни загального права (Велика Британія, США, Канада) демонструють успішну взаємодію завдяки схожості правових традицій. Проте реформи повинні враховувати національну специфіку. Для України це особливо актуально, оскільки вітчизняна система правосуддя має розв'язувати унікальні завдання щодо притягнення до відповідальності як кадрових військових, так і представників добровольчих формувань.

Ось кілька варіантів перефразування цього фрагмента, залежно від того, як ви плануєте структурувати свою роботу:

У європейській практиці домінує підхід, за якого військові суди інтегровані в систему правосуддя як спеціалізовані інстанції. Аналіз конституційного досвіду окремих країн підтверджує цю тенденцію:

1. Бельгія та Люксембург: Конституції цих держав делегують визначення структури, повноважень та статусу військових суддів спеціальним законам.

2. Греція: Основний закон чітко розмежовує судову владу на адміністративну, цивільну та кримінальну гілки, водночас виокремлюючи військові трибунали (сухопутні, морські та повітряні) як спеціальні органи.

3. Нідерланди: Судова система країни поділена на загальну та спеціальну юрисдикції, де остання охоплює адміністративні та військові суди.

4. Польща: Конституція прямо включає військові суди до переліку органів, що здійснюють правосуддя, поряд із Верховним, загальними та адміністративними судами.

Європейська практика демонструє варіативність у визначенні меж компетенції військових судів. В Іспанії, попри дотримання принципу єдності судової влади, військове судочинство обмежене суто військовою сферою та особливими правовими режимами (станом облоги). Португалія зазвичай обмежує юрисдикцію військових трибуналів суто військовими злочинами, проте допускає її розширення на особливо жорстокі діяння, прирівняні до військових, а також на сферу дисциплінарної відповідальності. Своєю чергою, Німеччина дотримується збалансованої моделі: військово-кримінальні суди інтегровані у загальну систему через підпорядкування Міністерству юстиції та підконтрольність Федеральному верховному суду.

Статус військових суддів у європейській практиці характеризується високими вимогами до військового звання та професійної підготовки. У Польщі посади суддів та судових засідателів можуть обіймати виключно кадрові офіцери, причому звання засідателя не може бути нижчим за звання підсудного. Греція формує склад військових судів із фахівців юридичної служби збройних сил, забезпечуючи їм належні гарантії незалежності. Характерною рисою європейських систем є розмежування повноважень судів у мирний та воєнний час; наприклад, польське законодавство передбачає перехід на спрощену процедуру судочинства під час війни. На противагу цим підходам, Україна повністю ліквідувала систему військових судів у 2010 році в межах реформи судоустрою.

ТЕМА 3. РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ. ОСОБЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

3.1. Особливості військової юстиції: національний та міжнародний досвід.

3.2. Відновлення військових судів в системі правосуддя України.

3.3. Інститут військового омбудсмена.

3.4. Зона відповідальності військової юрисдикції та військове кримінальне правопорушення.

3.1. Особливості військової юстиції: національний та міжнародний досвід

У країнах Центральної та Східної Європи, а також на пострадянському просторі дискусії навколо реформування сектору безпеки не вщухають ще з часів руйнації Берлінської стіни. Попри тривалість цих процесів, у багатьох державах регіону розбудова міцного правового фундаменту для ефективного функціонування відповідних органів залишається складним і досі не завершеним завданням.

Військова юстиція становить собою спеціалізовану правову систему, об'єктом регулювання якої є діяльність військовослужбовців та, за певних умов, афілійованих із армією цивільних осіб. Її пріоритетним завданням є підтримання суворої дисципліни та боєздатності збройних формувань. Специфіка цієї системи полягає у наявності автономних інституційних структур та процесуальних норм, які є жорсткішими порівняно з цивільним судочинством. Водночас відокремленість військової юстиції створює підґрунтя для дискусій щодо її відповідності принципам демократичного цивільного контролю та міжнародним стандартам у сфері прав людини, зокрема праву на справедливий суд.

У справі R. v. Généreux Верховний Суд Канади обґрунтував необхідність автономної системи військового судочинства потребою армії самостійно регулювати питання дисципліни, боєготовності та морального духу особового складу. Суд

підкреслив, що національна безпека прямо залежить від ефективності збройних сил, яка неможлива без суворої внутрішньої дисципліни. Специфіка військової служби вимагає оперативного розгляду правопорушень та застосування суворіших санкцій порівняно з цивільною сферою, що виправдовує існування спеціалізованих трибуналів за умови дотримання ними відповідних юридичних стандартів.

Сучасні інститути військової юстиції пройшли тривалий шлях еволюції. Основна суперечність щодо їхнього існування паралельно з цивільними судами зводиться до переконання, що цивільне судочинство не володіє специфічною експертизою у військових питаннях. Правовим фундаментом для виокремлення цієї системи є унікальність армійського устрою, де ієрархія та дисципліна є критично важливими для боєготовності. Це обумовлює потребу в оперативному правосудді та застосуванні специфічних санкцій, що відповідають військовим викликам.

Реформування військової юстиції обумовлене необхідністю підвищення якості судочинства та адаптації системи до динамічних змін у національному й міжнародному праві. Ключовими завданнями таких трансформацій є посилення інституційної незалежності військових суддів і прокурорів, а також впровадження ефективних механізмів реалізації гарантій справедливого судового розгляду. Це дозволяє привести діяльність військових судів у відповідність до стандартів прав людини та специфічних потреб оборонного сектору.

Занепокоєння стосовно дотримання прав людини часто стає рушійною силою для перегляду та вдосконалення національних моделей військової юстиції. У європейському просторі визначальний вплив на цей процес має Європейська конвенція з прав людини (ЄКПЛ), яка стимулює зміцнення автономії військових судів та впровадження високих стандартів справедливого судочинства. Окрім правозахисного аспекту, реформи зумовлені еволюцією способів ведення війни, розширенням функцій армії та необхідністю підтримання високого рівня боєготовності в умовах сучасних викликів.

Розширення географії та характеру залучення збройних сил зумовлює потребу в адаптації військової юстиції. Це пов’язано з активною участю національних армій у міжна-

родних миротворчих операціях, антитерористичних заходах та вирішенні тривалих внутрішніх криз. Окремим викликом є інтеграція підрозділів у склад об'єднаних багатонаціональних сил. Окрім зовнішніх факторів, імпульсом для модернізації системи виступають глибокі трансформації в національному законодавстві.

Системні порушення прав людини у військовому середовищі, як-от «дідівщина», неправомірні дисциплінарні стягнення та приниження гідності новобранців, ставлять під сумнів спроможність наявних інститутів військової юстиції. Нездатність системи запобігати таким явищам ініціює дискусії щодо її доцільності. Часто реформування військового судочинства відбувається в контексті загальної трансформації юстиції в перехідних демократіях. Це може призвести до радикальних кроків – від структурної модернізації до повної ліквідації військових судів. Показовим є приклад Киргизстану (2016 р.), де військові суди були скасовані через їхню економічну неефективність, низьку результативність та з метою подолання корупції, а їхні функції перейшли до цивільних судів.

Після ліквідації військових судів в Україні у 2010 році питання реформування військової юстиції залишається актуальним у глобальному контексті, особливо для держав, що перебувають у постконфліктному або поставторитарному стані. Світовий досвід (зокрема ДР Конго, Афганістану, Іраку та Східного Тимору) свідчить, що докорінна перебудова або створення системи військового судочинства «з нуля» часто є невід'ємною частиною загального процесу державотворення. У таких суспільствах відновлення військової юстиції виступає критичним елементом стабілізації та переходу до демократичного управління.

Ефективність трансформації військової юстиції в поставторитарних суспільствах критично залежить від рівня взаємодії між цивільною владою та армійським керівництвом. Досвід Індонезії демонструє, що опір збройних сил може суттєво гальмувати реформи. Натомість у країнах Центральної та Східної Європи, де армія історично менше втручалася в політику, процес адаптації пройшов успішніше завдяки конструктивному діалогу сторін.

Світова практика виокремлює три ключові моделі реформування:

1. Ліквідаційна: повне скасування військових судів та інтеграція їхніх функцій у загальну систему правосуддя.

2. Гібридна: створення змішаної системи, що поєднує цивільні та військові елементи (кадри, процедури).

3. Автономна (модернізаційна): збереження самостійної військової юстиції за умови її глибокого аудиту та приведення у відповідність до міжнародних стандартів прав людини.

Фундаментальна різниця між моделями військової юстиції пролягає через належність держав до певних правових сімей. В англосаксонській традиції (країни загального права) історично переважали військові трибунали, що скликалися ad hoc (для кожного конкретного випадку). Натомість у континентальній Європі (цивільне право) традиційно функціонують постійно діючі військові суди або спеціалізовані палати у межах цивільних судів. Сучасна тенденція свідчить про поступову конвергенцію: країни загального права (США, Велика Британія) все частіше переходять до постійних судових структур, вбачаючи у цьому шлях до підвищення гнучкості системи та її кращої відповідності міжнародним стандартам прав людини.

Ключова диференціація між правовими сім'ями полягає в обсязі дискреційних повноважень військового командування. В англосаксонській моделі (загальне право) командир є центральною фігурою процесу: він не лише ініціює розслідування, а й має суттєвий вплив на стадії висунення обвинувачення, судовий розгляд та навіть післясудовий етап. На противагу цьому, у континентальних системах (цивільне право) компетенція командира зазвичай обмежена виявленням правопорушення та первинним збором матеріалів, після чого справа переходить до незалежних юридичних інстанцій. Також для країн загального права характерна широка, часто виключна юрисдикція військових судів щодо правопорушень особового складу, яка іноді охоплює і цивільний персонал.

Значна частина держав континентальної Європи дотримується моделі, за якої військові правопорушення розглядаються судами загальної юрисдикції. Показовим є приклад Німеччини, де постійні військові суди відсутні: дисциплінарні проступки

належать до компетенції адміністративних трибуналів, тоді як кримінальні злочини військовослужбовців розглядають цивільні суди. Подібна практика притаманна багатьом країнам Центральної та Східної Європи, проте розвиток цього інституту в регіоні є гетерогенним. Зокрема, у ряді держав (наприклад, у Грузії) військові суди були ліквідовані в мирний час, проте конституційні норми зберігають можливість їх відновлення в умовах воєнного стану.

Ряд держав, що зберегли радянську спадщину в архітектурі цивільно-військових відносин, підтримують модель високої автономії військової юстиції під егідою Міністерства оборони. Для таких систем характерна широка предметна та персональна юрисдикція.

У Казахстані військові суди розглядають не лише військові злочини, а й корупційні справи в оборонному відомстві, а також правопорушення курсантів та прикордонників.

Таджикистан поширює військову юрисдикцію на широке коло формувань сектору безпеки та навіть певні категорії цивільних осіб.

В Узбекистані система охоплює злочини військовослужбовців усіх силових структур (СНБ, МВС, прикордонники) та резервістів. Особливістю є право військових судів розглядати цивільні справи в умовах відсутності загальних судів або у справах, що становлять державну таємницю.

Контекстуальні умови функціонування військової юстиції визначають вектор її трансформації: від часткової модернізації до повної ліквідації. Держави зі сталими демократичними традиціями (зокрема Канада та Австралія) практикують регулярний аудит своїх правових систем. Ключовими детермінантами такого аналізу виступають інституційна ефективність та безумовна відповідність процесуальних норм стандартам захисту прав людини.

Значний вплив на системи військової юстиції здійснює практика міжнародних органів та судів у сфері захисту прав людини. У низці країн Східної та Центральної Європи, а також у державах, що утворилися на території колишнього Радянського Союзу, відбулося скасування спеціалізованих систем військової юстиції з подальшою їх інтеграцією до загальної системи судів загальної юрисдикції. У цьому процесі норми та стандарти прав людини відіграли помітну роль.

Основними цілями таких реформ є підвищення ефективності та відповідності системи військового правосуддя міжнародним стандартам у галузі прав людини. Реформування може супроводжуватися як глибокими структурними змінами, так і частковими модифікаціями, зокрема обмеженням предметної юрисдикції військових судів. Крім того, у ході реформ, як правило, проводиться комплексний аналіз персональної юрисдикції, гарантій незалежності та неупередженості суддів, дотримання стандартів справедливого судового розгляду, а також територіальної організації системи військової юстиції з метою оцінки її ефективності.

Трансформація військової юстиції часто є складовою комплексних судових реформ або наслідком перегляду парадигми цивільно-військових відносин. У перехідних суспільствах це вимагає чіткого переосмислення ролі армії та впровадження демократичного цивільного контролю.

Ефективність реформи залежить від аналізу таких чинників:

1. Історико-правовий контекст: врахування спадщини та традицій держави.

2. Функціональне призначення: обсяг завдань армії у внутрішній безпеці та міжнародних місіях.

3. Територіальна юрисдикція: здатність системи діяти під час дислокації за кордоном.

Критичні умови, такі як зовнішня агресія або внутрішні конфлікти, можуть стати каталізаторами радикальних змін. Водночас у постконфліктних ситуаціях, де пріоритетом є відповідальність та примирення, допускається запровадження тимчасових положень, які, проте, не повинні нівелювати фундаментальні гарантії справедливого суду та міжнародні зобов'язання у сфері прав людини.

Процес реформування військової юстиції потребує глибокого вивчення іноземного досвіду, особливо в межах спільних правових сімей. Так, країни англосаксонської традиції (США, Велика Британія, Канада, Австралія) демонструють високу ефективність взаємного запозичення реформаторських рішень. Проте копіювання чужих моделей без урахування локального контексту є ризикованим. Навіть у межах одного

регіону існують унікальні виклики. Зокрема, український кейс є специфічним через необхідність розбудови системи, здатної забезпечити юридичну відповідальність не лише кадрових військових, а й учасників добровольчих формувань у складних умовах безпеки.

Успішна імплементація реформи вимагає створення інклюзивного консультативного механізму, що забезпечить активну участь усіх стейкголдерів. Обов'язковим етапом є проведення аналізу витрат і вигод (cost-benefit analysis), а також чітке формулювання та публічна презентація стратегічних цілей. До оцінювання потреб необхідно залучити широке коло експертів: від представників оборонного відомства та всіх гілок державної влади до інститутів громадянського суспільства. За потреби доцільно використовувати міжнародну технічну експертизу. Крім того, на законодавчому рівні має бути закріплений інструмент періодичного аудиту системи, орієнтуючись на кращі світові практики (зокрема, канадську модель).

Реформа військової юстиції має базуватися на цілісному (холістичному) підході, де суди та прокуратури розглядаються як елементи єдиної екосистеми. Недоцільно реформувати їх ізольовано, оскільки їхня ефективність є взаємозалежною. Важливим кроком є кодифікація: об'єднання розрізнених норм у єдиний Дисциплінарний кодекс, що забезпечить правову визначеність. Окрім того, трансформація юстиції повинна бути синхронізована з реформою всього сектору безпеки. Зокрема, демілітаризація окремих служб та чітке розмежування їхніх повноважень безпосередньо коригують межі військової юрисдикції, звужуючи або уточнюючи коло осіб, що підпадають під її дію.

Ефективність реформи військової юстиції залежить від її інтеграції в загальну архітектуру правового захисту. Реформатори мають узгодити роботу військових судів із діяльністю військового омбудсмена та внутрішніми механізмами розгляду скарг. Пріоритетним завданням є створення чіткої ієрархії засобів захисту, яка б виключала дублювання функцій та процесуальну плутанину.

Австралійська модель базується на принципі безперервного вдосконалення через незалежний нагляд. Ключовим

етапом став перегляд 2005 року, проведений Сенатом, результатом якого став системний звіт про ефективність військової юстиції. Цей аудит не лише перевіряв виконання попередніх рекомендацій, а й глибоко аналізував структурну придатність системи. Особливістю австралійського підходу є залучення до перевірок «авторитетних високопоставлених громадян» (цивільних експертів найвищого рангу), що забезпечує об'єктивність оцінки справедливості та неупередженості військового правосуддя.

Канадська модель забезпечує сталість реформ через механізм обов'язкового незалежного перегляду Закону «Про національну оборону», що проводиться кожні п'ять років. Ключовою фігурою процесу є призначений Міністром цивільний експерт (зазвичай колишній суддя Верховного Суду), який наділений широкими процесуальними повноваженнями. Це включає безперешкодний доступ до об'єктів Збройних сил та право на пряму комунікацію з персоналом. Такий підхід дозволяє Міністру надавати Парламенту об'єктивну оцінку того, як законодавчі зміни корелюють із реальними потребами військового судочинства.

Американська модель реформування базується на діяльності незалежних комісій, що формуються на паритетних засадах фаховими об'єднаннями (зокрема, Американською асоціацією адвокатів). Головним завданням таких комісій є аудит Єдиного кодексу військової юстиції (UCMJ) на предмет його відповідності потребам дисципліни та принципам справедливості. Унікальність підходу полягає в максимальній інклюзивності: комісія акумулює пропозиції від усіх ланок – від рядових військовослужбовців до академічних спільнот і правозахисних груп. Результати аналізу, що охоплюють як внутрішні процедурні питання, так і відповідність міжнародним стандартам прав людини, подаються вищому політичному керівництву країни.

3.2. Відновлення військових судів в системі правосуддя України

Агресія РФ у 2022 році зумовила нагальну потребу в оптимізації системи військового судочинства. Попри стрімке

зростання кількості військових злочинів та адміністративних правопорушень у 2023 році, спеціалізовані військові суди так і не були відновлені. Наразі розгляд справ цієї категорії залишається в межах компетенції судів загальної юрисдикції.

Дослідження історичних витоків української державності та судової системи є фундаментальним для розуміння сучасних перспектив військового правосуддя. Еволюція військово-кримінального законодавства відбувалася паралельно з розвитком українського війська. Зокрема, у Київській Русі правове регулювання базувалося на звичаєвому праві, а через відсутність регулярної армії судові функції щодо військових належали безпосередньо князю. Прикладом тогочасної юридичної відповідальності була кара за державну зраду, що передбачала конфіскацію майна, особисту відповідальність або, у найменш суворому випадку, вигнання.

Особливий етап еволюції військової юстиції пов'язаний із Запорізькою Січчю – специфічним типом мілітаризованої державної структури. Процес інституціоналізації військових правовідносин, розпочатий Дмитром Вишневецьким та продовжений Петром Сагайдачним, базувався на жорсткій дисципліні та розширенні переліку військових деліктів. Гетьман як верховний головнокомандувач поєднував законодавчу та судову гілки влади, володіючи в умовах війни необмеженим правом застосування санкцій, включно зі смертною карою. Судова ієрархія включала генеральних, полкових та сотенних суддів, причому полкові суди функціонували за принципом військово-польових трибуналів. Трансформація цієї системи припинилася на зламі XVII–XVIII століть через поступову експансію російського права, що завершилося повною уніфікацією військового устрою Лівобережної України з імперськими стандартами після ліквідації Січі.

Особливий науковий інтерес становить генезис військових трибуналів як спеціалізованих органів правосуддя, що функціонували безпосередньо у структурі збройних сил. На українських теренах інституціалізація військових трибуналів розпочалася у пореволюційний період (з 1917 року). Проте найбільш репрезентативним є досвід Другої світової війни (1941–1945 рр.), коли судова система була повністю адаптована

до умов воєнного стану. Специфіка судочинства цього періоду полягала у стрімкому розширенні юрисдикції трибуналів, радикальному посиленні кримінальної відповідальності, максимальній оперативності процесуальних дій та адаптації нормативно-правової бази до стратегічних потреб фронту.

У період Другої світової війни функціонал військових трибуналів виходив за межі суто судочинства, охоплюючи комплекс роз'яснювально-правових, виховних та превентивних заходів. Метою такої діяльності було безпосереднє підвищення боєздатності особового складу через зміцнення дисципліни. Важливу роль відігравали виїзні судові засідання, що проводилися безпосередньо у військових частинах, а також просвітницька робота суддів: лекції, бесіди та консультації. Завдяки тісній координації суддівського корпусу з командним складом і органами прокуратури, вдавалося забезпечувати належний рівень правопорядку, необхідний для успішного виконання бойових завдань.

Слід солідаризуватися з позицією С. С. Максимова щодо того, що досвід Другої світової війни продемонстрував критичну важливість завчасної мобілізаційної підготовки у мирний час. Створення фахового юридичного резерву є необхідною умовою для оперативного укомплектування військових судів в умовах надзвичайного стану. Сформована у воєнні роки архітектура військового судочинства довела свою життєздатність, успішно пройшовши апробацію війною та зберігшись у майже незмінному вигляді протягом тривалого післявоєнного періоду. Як наслідок, система військових трибуналів залишалася функціональною на території УРСР аж до 1991 року.

Після проголошення незалежності Україна успадкувала радянську модель військового судочинства, яка на початковому етапі налічувала 22 трибунали гарнізонів та з'єднань, підпорядкованих трибуналам військових округів і Чорноморського флоту. Важливим етапом трансформації став лютий 1993 року, коли трибунали офіційно змінили статус на військові суди. У 2002 році, згідно із Законом «Про судоустрій», ці органи інтегрували до системи судів загальної юрисдикції, визначивши їхню спеціалізацію на правосудді у Збройних Силах та інших

законних мілітарних формуваннях. Сформована трирівнева вертикаль (гарнізонні суди – апеляційні суди регіонів – Військова колегія Верховного Суду) забезпечувала повний цикл розгляду справ, при цьому судді зберігали статус кадрових офіцерів на діючій службі.

Процес ліквідації військових судів в Україні було нормативно закріплено Законом «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року та відповідним Указом Президента № 900/2010. Дане рішення базувалося на стратегії загальнодержавної демілітаризації, що передбачала реформування Збройних Сил та правоохоронних органів. Основними аргументами на користь скасування військової юстиції стали: скорочення чисельності особового складу військ, низькі показники військової злочинності на той час, а також економічна недоцільність подальшого фінансування спеціалізованих судових інституцій.

Починаючи з 2014 року, внаслідок збройної агресії РФ та виникнення прямих загроз обороноздатності, питання відновлення військової юстиції набуло критичної актуальності. Це стимулювало низку законодавчих ініціатив, спрямованих на реінституціалізацію військових судів. Протягом останніх років відбулася інтенсифікація наукового та фахового діалогу, що підтверджується проведенням масштабних заходів:

1. Червень 2017 р.: круглий стіл за участю профільних комітетів ВРУ та ГШ ЗСУ щодо проблем організації військового правосуддя.

2. Жовтень 2019 р.: міжнародна науково-практична конференція, присвячена ролі військової юстиції в системі нацбезпеки, організована Міноборони та провідними науковими інституціями.

3. Вересень 2023 р.: експертна дискусія Асоціації правників України за участі ГУ військової юстиції МОУ, де обговорювалися практичні аспекти відродження цього інституту.

Аналіз світової практики підтверджує, що спеціалізоване військове судочинство є стандартом для розвинутих демократій. На сьогодні військові суди успішно функціонують у майже 40

країнах, серед яких США, Велика Британія, Польща, Ізраїль та Канада. Показовим є приклад Франції, яка після періоду ліквідації військових судів була змушена визнати помилковість такого кроку та відновити їхню діяльність, що підкреслює релевантність цього інституту сучасним викликам.

Необхідність відновлення системи військових судів в Україні базується на низці об'єктивних чинників, що визначають легітимну потребу в спеціалізованому правосудді. Ключовою підставою є наявність специфічного об'єкта – військових правовідносин, зумовлених особливим устроєм збройних сил та порядком проходження служби. З 2014 року спостерігається інтенсивна розбудова галузі військового права, спричинена введенням особливого періоду, проведенням ООС та повномасштабним воєнним станом. Сучасне нормативне регулювання охоплює вузькоспеціалізовані сфери: від мобілізаційної підготовки до складних регламентів експлуатації озброєння, більшість з яких мають гриф секретності. Унікальність цих відносин, що поєднують сувору дисципліну із захистом прав військовослужбовців та дотриманням державної таємниці, вимагає фахового судового розгляду.

Поряд із динамічною розбудовою масиву військового законодавства, суттєвих трансформацій зазнають і чинні норми кримінального права. Показовим є набрання чинності 27 січня 2023 року Законом №2839-IX, який значно посилив відповідальність за військові кримінальні правопорушення. Ключовою новацією стало обмеження судового розсуду щодо пом'якшення покарань: за умови вчинення злочинів у бойовій обстановці або під час воєнного стану (зокрема за статтями 403, 405, 407, 408 та 429 КК України), судам заборонено застосовувати ст. 69 КК (призначення більш м'якого покарання) та ст. 75 КК (звільнення від відбування покарання з випробуванням). Окрім цього, законодавець посилив санкцію за невиконання наказу (ч. 3 ст. 403 КК) та уточнив диспозицію ч. 5 ст. 407 КК щодо самовільного залишення частини.

Ще однією фундаментальною ознакою, що обґрунтовує створення військового правосуддя, є наявність спеціального суб'єкта правовідносин. Стрімке зростання чисельності

особового складу ЗСУ та інших мілітарних формувань призвело до формування масштабної соціальної групи, що охоплює військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх родин. Об'єктивне збільшення кількості правопорушень у цьому середовищі в умовах війни вимагає не лише суворого дотримання дисципліни, а й специфічного судового контролю. Військові суди мають стати гарантом правомірності рішень командування, забезпечувати належний соціальний захист бійців та здійснювати фаховий нагляд за виконанням вироків щодо цієї особливої категорії громадян.

Критичного значення набуває ретельний аналіз кількісних показників справ щодо воєнних та військових злочинів. Стрімке зростання чисельності Збройних Сил України та їхньої ролі у державному житті, поряд із формуванням специфічної сфери правовідносин, підтверджується статистикою: починаючи з 2014 року, кількість військових злочинів постійно зростає, а у 2022–2023 роках ця динаміка набула безпрецедентних масштабів.

Аналіз статистичних звітів місцевих судів (форма № 1-к) за 2020–2023 роки підтверджує стійку тенденцію до зростання кількості кримінальних проваджень у сфері військових злочинів. Якщо у 2020–2022 роках спостерігався помірний приріст (5,8% та 6,9% відповідно), то у 2023 році відбувся різкий стрибок – кількість справ зросла на 63,5%, сягнувши позначки у 9087 проваджень. Додатково в апеляційній інстанції протягом 2023 року перебувало 165 справ цієї категорії. Показник ефективності розгляду (співвідношення завершених справ до загальної кількості) залишається відносно стабільним і коливається в межах 40,1–46,7%, що свідчить про значне навантаження на судову систему, яке пропорційно зростає разом із кількістю правопорушень.

Наведена статистика дозволяє чітко визначити питому вагу військових правопорушень у загальному масиві кримінальних справ та простежити тенденцію до їх зростання. На підтвердження необхідності реформ наукова спільнота вказує на логістичні та організаційні виклики правосуддя в зонах активних бойових дій, де неможливо забезпечити стандартні процедури судочинства за участю чинних військовослужбовців.

Додатковим аргументом є наявність у структурі правоохоронних органів спеціалізованої військової прокуратури. Щодо механізмів впровадження, експерти пропонують дві моделі інтеграції військових судів у судову систему: як автономних спеціалізованих судів або як відокремлених підрозділів загальної юрисдикції, що орієнтовані на спеціального суб'єкта та територіально прив'язані до гарнізонів.

Специфіка військового законодавства та необхідність захисту прав людини в умовах воєнного стану вимагають особливої фахової підготовки суддів. Розгляд військових злочинів потребує не лише глибоких правових знань, а й розуміння внутрішньої логіки військової служби. Ключовою особливістю статусу військового судді є його професійно-кваліфікаційний рівень, що може поєднувати статус військовослужбовця із безумовною процесуальною незалежністю від командування. Крім того, робота таких суддів передбачає мобільність (наближеність до місць дислокації військ) та наявність допуску до державної таємниці. Кадровим потенціалом для відновлення цієї системи є судді та юристи, які вже перебувають у лавах ЗСУ. За даними Ради суддів України, станом на 2023 рік службу проходять 54 судді та 353 працівники судової системи, чий безпосередній бойовий досвід у поєднанні з професійною компетенцією є фундаментом для створення об'єктивного військового правосуддя.

З огляду на значне навантаження на органи суддівського врядування (ВРП та ВККС) та пріоритетність фінансування обороноздатності в умовах війни, створення окремих військових судів як автономних інституцій наразі вбачається передчасним. Найбільш раціональним перехідним рішенням є впровадження внутрішньої спеціалізації суддів у межах наявної системи судоустрою.

Згідно зі ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», пропонується нормативно закріпити військову спеціалізацію за аналогією до ювенального правосуддя. Кваліфікаційні вимоги до таких суддів мають включати досвід військової служби або відповідну підготовку на військових кафедрах. Професійна підготовка повинна здійснюватися Національною школою суддів спільно з військовими ВНЗ. Компетенція цих

суддів охоплюватиме кримінальні та адміністративні правопорушення у військовій сфері, а також адміністративні спори за участю органів військового управління, що стане фундаментом для майбутнього відродження повноцінних військових судів.

Генезис військового судочинства в Україні демонструє глибоку історичну тяглість – від давньоруського звичаєвого права до сучасної системи правосуддя. Аналіз різних історичних етапів (Козаччини, імперського періоду, визвольних змагань XX ст. та радянської доби) виявляє чітку закономірність: інституціалізація військових судів чи трибуналів завжди синхронізувалася з етапами розбудови міцної держави. Натомість періоди послаблення державної суб'єктності неминуче призводили до занепаду військової юстиції, що згодом породжувало гостру потребу в її відновленні. Сьогоднішня актуалізація цього питання є логічним продовженням реформи військової юстиції в цілому, що охоплює створення органів правопорядку та прокуратури для комплексного захисту прав військовослужбовців та забезпечення фахового правосуддя.

3.3. Інститут військового омбудсмена

Військовий омбудсман – це незалежна інституція цивільного нагляду, покликана забезпечувати захист прав учасників оборони України (військових, резервістів та добровольців ТрО). Цей орган функціонує як додаткова ланка контролю, що спеціалізується на розгляді скарг і розслідуванні порушень, взаємодіючи з ВСП, прокуратурою та судовою системою.

З 27 січня 2026 року в Україні розпочав роботу Офіс Військового омбудсмана під керівництвом Ольги Решетилової. За перші два місяці роботи інституція продемонструвала високу затребуваність: отримано понад 2500 звернень. Інтенсивність надходження скарг становить 110–130 на добу, сягаючи пікових значень у 320 звернень на вихідних. На підставі цих даних уже ініційовано 174 перевірки у військових частинах. Важливо, що рекомендації омбудсмана мають юридичну силу – вони є обов'язковими для опрацювання військовим командуванням.

Інститути військового омбудсмена та генерального інспектора функціонують як автономні суб'єкти поза системою військової юстиції, забезпечуючи зовнішній нагляд за

збройними силами. Окрім моніторингової функції, ці інституції відіграють ключову роль у захисті фундаментальних прав військовослужбовців та підвищенні рівня адміністративної прозорості. У таких країнах, як Німеччина, Норвегія та Україна, ці посади інтегровані в систему парламентського контролю, що посилює підзвітність оборонного сектору перед суспільством.

Діяльність військового омбудсмана зосереджена на розгляді індивідуальних звернень військовослужбовців та розслідуванні порушень прав людини. Окрім реагування на конкретні випадки, він надає стратегічні рекомендації щодо вдосконалення військової системи та усунення її структурних недоліків. Хоча такі висновки зазвичай не є юридично зобов'язальними, вони мають суттєвий політичний вплив, стимулюючи реформи в оборонній сфері та системі військової юстиції (як це продемонстрував досвід Омбудсмана сил оборони Австралії).

Важливим інструментом впливу військового омбудсмена є щорічна доповідь парламенту, де окремий блок присвячується аналізу системних порушень у військовій юстиції. У звіті деталізуються недоліки кримінальних та дисциплінарних процедур із пропозиціями щодо їхнього реформування. Яскравим прикладом є звіт Уповноваженого Бундестагу Німеччини (2015), який розкритикував надмірну тривалість дисциплінарних проваджень. Крім того, він нагадав про кримінальну відповідальність за перешкоджання військовослужбовцям звертатися до омбудсмена, що є критично важливим як у пунктах постійної дислокації, так і під час закордонних місій.

В австралійській практиці за адміністративний нагляд відповідає Генеральний інспектор Сил оборони (IGADF). Ця інституція поєднує розгляд персональних скарг із проведенням системних аудитів. Ключовою особливістю є те, що попри перебування в структурі оборонного відомства, Генеральний інспектор повністю виведений з-під прямого підпорядкування військовому командуванню.

Водночас у регіоні Центральної та Східної Європи, включаючи пострадянський простір, сформувалися три підходи до організації цього інституту:

1. Загальний: скарги військових розглядаються загальним офісом омбудсмана без профільного відділу.

2. Гібридний: створення спеціалізованих департаментів у структурі загального омбудсмана (Україна, Грузія).

3. Автономний: заснування окремого спеціалізованого інституту військового омбудсмана (Киргизстан).

Різноманітні моделі військового нагляду забезпечують розвиток системи військової юстиції через реалізацію своїх контрольних повноважень. Ці інституції не лише надають рекомендації щодо вдосконалення правозастосовної практики, а й подекуди наділені правом законодавчої ініціативи. Окремі моделі передбачають механізми моніторингу за виконанням рекомендацій, що підкріплюється правом на публічні заяви та системну звітність. Поряд із омбудсменами існують інші спеціалізовані органи, як-от Генеральний інспектор Сил національної оборони в Литві, який зобов'язаний оперативно реагувати на факти порушення прав особового складу.

3.4. Зона відповідальності військової юрисдикції та військове кримінальне правопорушення

Класифікація військової юрисдикції в національних правових системах базується на трьох основних підходах, які можуть комбінуватися:

1. За суб'єктним статусом: поширюється на всіх військовослужбовців незалежно від характеру правопорушення.

2. За зв'язком зі службою: охоплює злочини, вчинені під час або у зв'язку з виконанням службових обов'язків.

3. За характером злочину: обмежена виключно суто військовими правопорушеннями (дезертирство, непокора тощо).

Законодавче визначення «зв'язку зі службою» є критичним: до цієї категорії належать лише ті діяння, що безпосередньо шкодять боєздатності або державним інтересам у сфері оборони.

Статусна військова юрисдикція базується на професійній приналежності особи до збройних сил або споріднених формувань (наприклад, воєнізованих структур безпеки чи поліції). За цієї моделі військові суди розглядають усі правопорушення суб'єкта, включно з цивільними злочинами. Сфера дії такої юрисдикції може обмежуватися лише періодом активної служби, проте нерідко вона експонується на військових

у відставці або поширюється на військовослужбовців поза часом виконання службових обов'язків.

Юрисдикція за принципом зв'язку зі службою передбачає, що до компетенції військових судів належать правопорушення, які безпосередньо зачіпають життєдіяльність та функціонування військової інституції. Проте варіативність визначення цього «зв'язку» у внутрішньому праві може створювати правові колізії. Нечіткість критеріїв часто призводить до порушення принципу правової визначеності та ризику надмірного розширення військової юрисдикції на осіб і діяння, які за своєю природою мали б підпадати під дію загального кримінального законодавства.

На сьогодні відсутнє єдине міжнародне визначення суто військових злочинів, що зумовлює розбіжності в національних законодавствах. Практика показує, що військова юрисдикція рідко обмежується лише цією категорією правопорушень. Проте принциповим є повне вилучення серйозних порушень прав людини з-під компетенції військових судів. Перелік таких винятків має бути максимально деталізованим: неможливо логічно обґрунтувати ситуацію, коли, наприклад, катування виведені з військової юрисдикції, а позасудові страти, вчинені військовими, залишаються в її межах.

У міжнародному праві утверджується принцип пріоритету цивільної юрисдикції у справах про грубі порушення прав людини, що є ключовим фактором запобігання безкарності. Разом із тим, компетенція військових судів залишається актуальною для розгляду порушень міжнародного гуманітарного права (МГП) в умовах збройних конфліктів. Таке залучення військової юстиції розглядається як винятковий захід у випадках запровадження надзвичайного стану або критичного порушення функціонування цивільної судової системи.

У світовій практиці виділяють два типи військових проступків: кримінальні та дисциплінарні. Підхід до їх класифікації суттєво різниться залежно від правової системи:

Англо-американська модель (на прикладі США): використовується консолідоване поняття «службове правопорушення». Воно об'єднує кримінальні та дисциплінарні проступки, які розглядаються в межах єдиної системи військових судів.

Континентальна модель (Європа, зокрема Україна): існує чітка демаркація. Дисциплінарні провини та кримінальні злочини є автономними категоріями, що регулюються окремими актами (Дисциплінарними статутами та Кримінальним кодексом відповідно).

Військові кримінальні правопорушення – це суспільно небезпечні діяння, що посягають на боєздатність, внутрішній порядок та ефективність армії. Їхньою характерною рисою є пряма шкода оборонним інтересам держави.

Відповідно до кримінального законодавства, ці злочини поділяються на такі групи:

✓ Ухилення від служби: нез'явлення вчасно, відсутність без дозволу або саботаж призову.

✓ Порушення порядку підлеглості: дезертирство та непокора (можуть мати як кримінальний, так і дисциплінарний характер).

✓ Майнові злочини: специфічні порушення щодо військової техніки та спорядження (за винятком загальнокримінальних крадіжок).

✓ Порушення правил служби: недотримання статутних вимог під час несення варти чи чергування.

✓ Службова відповідальність керівництва: порушення обов'язків командирським складом.

✓ Особливі злочини (воєнний час): добровільна здача в полон та порушення законів і звичаїв війни (МГП).

Суб'єктний склад військових злочинів зазвичай обмежений особами, які мають безпосередній службовий зв'язок зі збройними силами. Проте, як зазначає Міжнародна комісія юристів, у світовій практиці відсутня єдина концепція того, що саме слід вважати «військовим правопорушенням», оскільки різні правові системи криміналізують відмінні форми поведінки. Наприклад, у німецькій правовій доктрині виділяють чотири засадничі групи суто військових злочинів: порушення обов'язку служби, непокора (порушення обов'язку підпорядкування), неналежне виконання обов'язків командирами та інші порушення специфічних військових обов'язків.

Кримінальне законодавство Польщі пропонує розгалужену класифікацію військових злочинів, багато в чому подібну до німецької моделі. Система охоплює такі ключові групи:

- службовий обов’язок: порушення порядку проходження служби.

- субординація та етика: недотримання дисципліни та порушення стандартів гідного поводження з підлеглими.

- технічна та майнова безпека: порушення правил експлуатації зброї, спецтехніки та посягання на військове майно.

- оперативна діяльність: недотримання регламентів несення служби (варти, чергування тощо).

Варто зауважити, що польське право розширює суб’єктний склад певних злочинів (зокрема, щодо правил несення служби), поширюючи відповідальність і на цивільний персонал Збройних сил.

Кримінальний кодекс Естонії (Розділ 24) чітко класифікує злочини проти військової служби за сферами впливу:

1. Дисципліна та субординація: відмова або невиконання наказів, погрози колегам по службі, а також зловживання владою або службова недбалість з боку командування.

2. Порядок проходження служби: самовільне залишення частини (зокрема зі зброєю або в бойовій обстановці), дезертирство та ухилення від виконання обов'язків.

3. Експлуатація техніки та логістика: порушення правил водіння, польотів чи судноплавства; розтрата майна Сил оборони та подання неправдивих донесень.

4. Дії в екстремальних та бойових умовах: здача підрозділів чи майна ворогу, а також залишення капітаном або екіпажем корабля, що тоне.

Особливий правовий режим (воєнний або надзвичайний стан) зумовлює посилення кримінальної відповідальності за військові злочини. На суворість покарання впливають специфічні обтяжуючі обставини, як-от груповий характер злочину або використання військового майна. Така жорсткість обґрунтована ієрархічною природою армії та критичною роллю дисципліни. Водночас критично важливою є законодавча координація між загальним та військовим кримінальним правом для запобігання подвійній відповідальності (non bis in idem). Процесуальні норми повинні містити чітку заборону повторного покарання, а в мирний час санкції мають максимально відповідати цивільним стандартам правосуддя.

ТЕМА 4. СТРУКТУРА І ПОВНОВАЖЕННЯ ОКРЕМИХ ОРГАНІВ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ. СУДИ, ЯКІ РОЗГЛЯДАЮТЬ СПРАВИ ПРО ВІЙСЬКОВІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

4.1. Суди, які розглядають справи про військові правопорушення.

4.2. Органи досудового розслідування військових кримінальних правопорушень.

4.3. Спеціалізована прокуратура у сфері оборони.

4.4. Військова контррозвідка.

4.5. Військова служба правопорядку у Збройних Силах України.

1.1. Суди, які розглядають справи про військові правопорушення

Відповідно до положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», розгляд кримінальних проваджень та справ про адміністративні правопорушення щодо військовослужбовців, військовозобов'язаних і резервістів (під час проходження зборів), а також працівників Збройних Сил України (під час виконання службових обов'язків) здійснюється судами загальної юрисдикції.

Система судових інстанцій та територіальна підсудність

1. *Місцеві загальні суди (окружні суди):* виступають судами першої інстанції. Важливою правовою особливістю є принцип **територіальної підсудності**: справи розглядаються виключно за місцем вчинення правопорушення. Чинне законодавство не передбачає можливості розгляду справ за місцем дислокації військового підрозділу, навіть у випадках ротації, передислокації або перебування особового складу на навчанні (зокрема за кордоном).

2. *Апеляційні суди:* здійснюють перегляд рішень у межах відповідних апеляційних округів.

3. *Вищий антикорупційний суд (ВАКС):* наділений спеціальною юрисдикцією щодо корупційних злочинів (згідно зі ст. 33-1 КПК України та ст. 4 Закону «Про ВАКС»). Підсудність ВАКС визначається наявністю специфічного суб'єкта (вищий

офіцерський склад) або відповідним розміром предмета злочину, що стосується, зокрема, розкрадання військового майна (ст. 410 КК України). Крім того, ВАКС розглядає справи про цивільну конфіскацію необґрунтованих активів та застосування санкцій.

4. *Верховний Суд:* забезпечує сталість та єдність судової практики у складі Касаційного кримінального суду та Великої Палати.

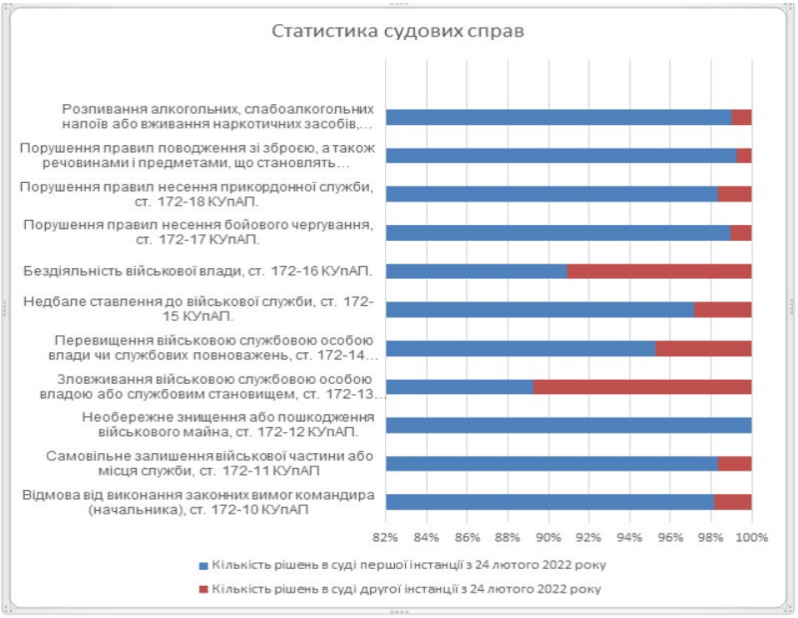

Аналіз процесуальних вимог до протоколу про військове адміністративне правопорушення (за матеріалами постанови Чернігівського апеляційного суду від 30.04.2024 у справі №740/320/24)

У контексті правозастосовної практики щодо ст. 172-11 КУпАП (самовільне залишення військової частини або місця служби), особлива увага приділяється відповідності протоколу вимогам ст. 256 КУпАП. Судова колегія акцентує на необхідності повної та конкретної дескрипції складу правопорушення, що включає детальну характеристику його елементів:

1. Спеціальний суб’єкт правопорушення

Військові адміністративні проступки характеризуються наявністю спеціального суб’єкта. Згідно з правовою позицією суду, матеріали справи повинні містити вичерпні відомості про правовий статус особи:

Документальне підтвердження проходження військової служби (дата, місце та номер наказу про зарахування до списків особового складу).

Обґрунтування належності особи до категорії військово-службовців у період дії особливого періоду.

Відсутність посилань на відповідні докази в протоколі свідчить про недоведеність суб’єктного складу.

2. Об’єктивна сторона складу правопорушення

Виклад обставин правопорушення не може обмежуватися формальною констатацією факту відсутності особи на службі. Об’єктивна сторона потребує деталізації наступних аспектів:

Часові та просторові параметри: чітке визначення місця, часу та конкретних обставин вчинення діяння.

Нормативне обґрунтування: зазначення конкретних обов’язків, які були порушені, із посиланням на відповідні статути або інструкції.

Результати службового розслідування: відображення висновків уповноваженої особи (у разі його проведення), що підтверджують вину особи.

Недотримання принципу конкретизації обвинувачення у протоколі призводить до неможливості встановлення складу адміністративного правопорушення. Формальне посилання на «виявлення відсутності на службі» без розкриття змісту проступку є порушенням диспозиції ч. 3 ст. 172-11 КУпАП та тягне за собою визнання протоколу таким, що не відповідає закону.

Як наслідок, суд закрив провадження у справі про притягнення до адміністративної відповідальності за ч. 3 ст. 172-11 КУпАП на підставі п. 1 ч. 1 ст. 247 КУпАП у зв’язку з відсутністю в його діях складу адміністративного правопорушення.

Дефекти складу адміністративного правопорушення через відсутність вини та об'єктивної сторони (на прикладі постанови Полтавського апеляційного суду від 28.09.2023 у справі №545/5214/22).

У межах дослідження елементів складу адміністративного правопорушення особливого значення набуває верифікація фактичних обставин справи, що можуть виключати відповідальність особи. Постанова Полтавського апеляційного суду ілюструє підхід до оцінки дій військовослужбовця крізь призму організаційних чинників функціонування військової частини.

1. Відсутність об’єктивної сторони

Судом встановлено, що інкримінований правопорушення не містило ознак об’єктивної сторони через незалежні від суб'єкта обставини, а саме: Логістичні недоліки: неналежне планування процесу передислокації військової частини. Ресурсна незабезпеченість: відсутність транспортних засобів для виконання наказу про переїзд. Процесуальне очікування: перебування особи в стані очікування подальших розпоряджень командування за відсутності фізичної можливості здійснити переміщення самостійно.

2. Детермінація суб’єктивної сторони (вини)

Суд дійшов висновку про неможливість встановлення суб’єктивної сторони (умислу чи необережності), оскільки дії особи були зумовлені об'єктивними перешкодами, а не бажанням ухилитися від виконання обов'язків. Відсутність вольового акту на вчинення правопорушення за умов неналежної організації служби виключає вину особи у розумінні КУпАП.

3. Оцінка доказів та процесуальні наслідки

Апеляційна інстанція констатувала наступні порушення, допущені судом першої інстанції та уповноваженою особою при складанні протоколу: *Невідповідність фактичним обставинам:* зміст протоколу про адміністративне правопорушення суперечив реальному стану справ, що позбавляє його статусу належного та допустимого доказу. *Ігнорування пояснень суб’єкта:* неврахування судом першої інстанції аргументів особи, стосовно якої складено протокол, призвело до неповноти судового розгляду.

Висновок: Наявність системних організаційних прорахунків у військовій частині (відсутність транспорту, некоректне планування) є підставою для закриття провадження у зв’язку з відсутністю в діях військовослужбовця складу адміністративного правопорушення.

Узагальнення результатів дослідження дає підстави стверджувати, що імперативною умовою прийняття об'єктивного судового рішення є наявність вичерпної та релевантної доказової бази. У правозастосовній діяльності ефективність притягнення особи до відповідальності безпосередньо корелює з якістю процесуального оформлення матеріалів справи.

Процесуальна валідність протоколу: Доведено, що протокол про адміністративне правопорушення є ключовим джерелом доказів лише за умови дотримання вимог щодо повноти його змісту. Це передбачає імперативну фіксацію всіх елементів складу правопорушення: від ідентифікації ознак спеціального суб'єкта до деталізації об'єктивної сторони діяння.

Реалізація права на захист: Практичний аналіз підтверджує значущість інституту пояснень особи, яка притягається до відповідальності. Врахування судом аргументів захисту є критичним чинником для забезпечення принципу змагальності, що нерідко стає правовою підставою для ухвалення рішення на користь військовослужбовця у разі виявлення суперечностей у матеріалах обвинувачення.

1.2. Органи досудового розслідування військових кримінальних правопорушень

Згідно з нормами ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України та спеціальним законодавством, що регламентує діяльність правоохоронних органів, систему суб'єктів досудового розслідування у справах щодо військовослужбовців та злочинів проти порядку несення служби структуровано за принципом предметної та суб'єктної підслідності.

1. Державне бюро розслідувань (ДБР)

Органи ДБР є основними суб'єктами розслідування військових кримінальних правопорушень (розділ XIX Особливої частини КК України). Винятком є злочини, передбачені ст. 422 КК України. Діяльність бюро забезпечується встановленою чисельністю персоналу в межах 1600 одиниць.

2. Служба безпеки України (СБУ)

До компетенції слідчих органів СБУ віднесено розслідування специфічних складів злочинів, що безпосередньо

загрожують державній таємниці та авторитету військової служби, а саме:

ст. 422 КК України: розголошення відомостей військового характеру або втрата відповідних матеріальних носіїв.

ст. 435-1 КК України: посягання на честь, гідність або погрози на адресу військовослужбовця.

3. Національне антикорупційне бюро України (НАБУ)

Детективи НАБУ здійснюють розслідування за ст. 410 КК України (привласнення або викрадення військового майна) за наявності кваліфікуючих ознак, визначених законом:

Суб'єктний критерій: вчинення діяння військовослужбовцем відповідних формувань.

Матеріальний критерій: завдання шкоди у розмірі, що перевищує дві тисячі прожиткових мінімумів для працездатних осіб.

4. Національна поліція (НПУ) та Бюро економічної безпеки (БЕБ)

Розслідування інших категорій кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями, які не охоплюються спеціальною підслідністю ДБР, СБУ чи НАБУ, покладається на органи НПУ або БЕБ відповідно до їхньої загальної компетенції.

1.3. Спеціалізована прокуратура у сфері оборони

Відповідно до положень статті 7 Закону України «Про прокуратуру», інституційна побудова органів прокуратури базується на принципах централізації та спеціалізації. Сучасна система охоплює наступні рівні:

1. Офіс Генерального прокурора: вища ланка, що здійснює загальне керівництво та координацію діяльності всієї системи.

2. Обласні прокуратури: органи середньої ланки, юрисдикція яких поширюється на відповідні адміністративно-територіальні одиниці.

3. Окружні прокуратури: базовий рівень системи, що забезпечує виконання функцій прокуратури на рівні районів або міст.

4. Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП): автономний підрозділ із особливим статусом, спрямований на протидію корупційним правопорушенням у межах визначеної законом підслідності.

5. Інститут спеціалізованих прокуратур та дискреційні повноваження Генерального прокурора

Законодавство передбачає механізм адаптації структури прокуратури до актуальних потреб держави шляхом створення спеціалізованих прокуратур. Згідно з ч. 2 ст. 7 Закону, Генеральному прокурору надано виключне право на:

Утворення та ліквідацію: прийняття рішень про створення, реорганізацію або скасування спеціалізованих підрозділів.

Визначення правового статусу: встановлення ієрархічного рівня підрозділу (на правах структурних одиниць Офісу Генерального прокурора, обласних чи окружних прокуратур).

Регламентацію діяльності: затвердження компетенції, внутрішньої структури та штатного розпису спеціалізованих органів.

Такий підхід дозволяє оперативно формувати спеціалізовані ланки (наприклад, військові прокуратури або прокуратури у сфері оборони) залежно від безпекової ситуації та пріоритетів правової політики держави.

1.4. Військова контррозвідка

Законом України «Про контррозвідувальну діяльність» (ст. 6) однією з підстав для її здійснення визначено наявність достатньої інформації, яка потребує перевірки із застосуванням спеціальних форм, методів і засобів, щодо посягань на державний суверенітет, конституційний лад та територіальну цілісність України, терористичних посягань або терористичної діяльності, а також кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Оскільки такі правопорушення можуть вчиняти й військовослужбовці, військову контррозвідку певною мірою можна розглядати як елемент системи військової юстиції.

Органи військової контррозвідки входять до складу Центрального управління СБУ та створюються з метою контррозвідувального забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань, дислокованих на території України (статті 9, 12 Закону України «Про Службу безпеки України»).

Начальник військової контррозвідки призначається на посаду Президентом України за поданням Голови СБУ та звільняється ним з посади. До кадрового складу військової контррозвідки належать, зокрема, військовослужбовці (статті 15, 19 Закону України «Про Службу безпеки України»).

У сучасній організаційно-правовій формі Департамент військової контррозвідки СБУ було утворено у жовтні 2020 року Указом Президента України. До цього він функціонував як Головне управління військової контррозвідки у складі Департаменту контррозвідки СБУ.

На сьогодні військова контррозвідка є самостійним структурним підрозділом Центрального управління СБУ і виконує увесь спектр завдань, характерних для Служби безпеки України в цілому. Її перебування у структурі національної спецслужби дозволяє ефективно взаємодіяти з іншими підрозділами СБУ.

Організаційна структура Департаменту військової контррозвідки СБУ побудована раціонально, з урахуванням сучасних викликів у сфері національної безпеки та оборони. Вона повністю відповідає організаційній структурі Міністерства оборони України, Збройних Сил України та інших військових формувань. Значно підвищує ефективність роботи тісна співпраця з іншими правоохоронними органами та структурами сектору безпеки і оборони.

1.5. Військова служба правопорядку у Збройних Силах України

Військова служба правопорядку (ВСП) є спеціальним правоохоронним формуванням у складі Збройних Сил України, яке функціонує з квітня 2002 року.

До основних завдань ВСП належать:

- забезпечення правопорядку та військової дисципліни серед військовослужбовців ЗСУ у місцях дислокації військових частин, у військових навчальних закладах, військових містечках та громадських місцях;
- запобігання правопорушенням у Збройних Силах України та їх припинення;

• захист життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних під час проходження зборів, а також працівників ЗСУ від протиправних посягань.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», до завдань ВСП також належать: розшук осіб, які самовільно залишили місце служби, виконання рішень про тримання військовослужбовців на гауптвахті, а також виконання кримінального покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні.

Хоча ВСП діє у складі Збройних Сил України, згідно зі статтею 7 Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», вона поширює частину своїх повноважень і на військовослужбовців інших військових формувань, а також на військовозобов'язаних і резервістів під час проходження ними зборів. Зокрема, ВСП має право вимагати дотримання громадського порядку, припиняти правопорушення, а в разі невиконання законних вимог – застосовувати заходи примусу.

Порядок реалізації окремих повноважень військовослужбовців Військової служби правопорядку (ВСП) визначається Інструкцією про організацію патрульно-постової служби ВСП у Збройних Силах України. У цій Інструкції положення щодо застосування заходів адміністративного примусу до військовослужбовців сформульовані аналогічно до поліцейських заходів, які співробітники Національної поліції застосовують до громадян відповідно до Закону України «Про Національну поліцію».

Таким чином, ВСП виконує роль, подібну до поліції громадської безпеки, проте її повноваження обмежені сферою забезпечення військової дисципліни та правопорядку серед військовослужбовців. Важливо зазначити, що ВСП не здійснює досудового розслідування, оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності.

Згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення (КУпАП), посадовим особам ВСП надано широкі повноваження, зокрема:

• розглядати справи про адміністративні правопорушення, вчинені водіями військових транспортних засобів під час

виконання службових обов'язків, передбачені частинами 1, 4, 5 статті 121, статтею 121-1, частинами 1–4 статті 122, частиною 1 статті 123, статтями 124^{1}–126, статтею 132-1 (ст. 235-1 КУпАП);

- складати протоколи про адміністративні правопорушення, вчинені військовослужбовцями, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів, а також працівниками ЗСУ під час виконання службових обов'язків, щодо правопорушень, передбачених статтями 44, частинами другою та третьою статті 123, статтями 172^{10}–172^{20}, 173, 174, 178, 182, 184-1, 185, 185-7, а також частиною 5 статті 122, статтею 122-2, частиною 3 статті 123, статтею 124 та про всі порушення правил дорожнього руху, вчинені водіями транспортних засобів військових формувань (ст. 255 КУпАП);
- доставляти і затримувати порушників – військовослужбовців, військовозобов'язаних, резервістів під час проходження зборів та працівників ЗСУ під час виконання службових обов'язків, проводити їх особистий огляд, огляд речей та огляд на стан сп'яніння (статті 259, 262, 264, 266-1 КУпАП);
- виконувати адміністративний арешт з утриманням на гауптвахті щодо військовослужбовців, військовозобов'язаних і резервістів під час проходження зборів (ст. 327-1 КУпАП).

ТЕМА 5. ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ НОВИХ ОРГАНІВ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ ТА ВІЙСЬКОВИХ СУДІВ

4.1. Відновлення національної системи військових судів.

4.2. Проблеми створення нових органів системи військової юстиції та військових судів.

4.2.1. Військова поліція.

4.2.2. Орган досудового розслідування державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України.

4.2.3. Військова прокуратура.

4.2.4. Військова адвокатура.

4.2.5. Військові суди.

5.1. Відновлення національної системи військових судів

Сьогодні розгляд кримінальних проваджень щодо військових у звичайних судах не повною мірою враховує реалії війни. Специфіка правопорушень у лавах ЗСУ потребує не просто юридичної грамотності, а фахової експертизи в галузі військового права. Саме тому відновлення інституту військових судів стає стратегічною необхідністю для забезпечення справедливого правосуддя в умовах агресії рф.

Історично, до 2010 року, в Україні функціонувала розгалужена мережа військової юстиції. Вона була представлена гарнізонними та апеляційними військовими судами, які спеціалізувалися на правопорушеннях у лавах ЗСУ та справах за участю військовослужбовців. Ця модель базувалася на Законі «Про судоустрій України» (2001 р.) і була органічно вписана в загальнодержавну судову архітектуру.

Упродовж 2010–2012 років у ході системної судової реформи військові суди в Україні були ліквідовані. Цей крок презентувався як стратегічна оптимізація та адаптація до стандартів ЄС. Головними аргументами реформаторів стали демілітаризація держави, що зумовила зниження кількості специфічних правопорушень, а також необхідність усунення ризиків адміністративного тиску на суддів з боку військового керівництва задля забезпечення їхньої процесуальної незалежності.

Внаслідок реформи повноваження з розгляду справ стосовно військовослужбовців перейшли до місцевих загальних судів. Ця система діяла понад десять років, проте в умовах російської агресії, що розпочалася у 2014 році й набула масштабної ескалації у 2022-му, такий механізм довів свою неефективність та функціональну неспроможність адекватно реагувати на виклики воєнного стану.

Сучасні виклики призвели до експоненціального зростання кількості проваджень у військовій сфері. Статистика Верховного Суду підтверджує: на фоні стрімкого розширення профільної законодавчої бази загальні суди змушені щороку опрацьовувати десятки тисяч справ щодо військовослужбовців. Це створює об'єктивну необхідність у переході до вузької спеціалізації, яка б охоплювала глибоке знання військових статутів, специфіки бойових дій та стандартів міжнародного гуманітарного права.

Серед правничої спільноти поширена думка, що розвиток воєнної юрисдикції має відбуватися через запровадження спеціалізації в межах наявних загальних судів, а не шляхом створення нових інституцій. Такий підхід повністю відповідає чинному конституційному полю. Цю позицію поділяє Голова Верховного Суду Станіслав Кравченко, наголошуючи, що стаття 125 Конституції України забороняє створення окремих військових судів поза загальною системою. Винятком може стати лише модель вищого спеціалізованого суду (на кшталт ВАКС), яка не потребує внесення змін до Основного Закону.

Наявний досвід функціонування вищих спеціалізованих судів в Україні підтверджує, що створення нових судових органів можливе без трансформації конституційної моделі – за умови чіткої регламентації їхньої юрисдикції та автономії. У цьому ключі фахова спільнота розглядає військові суди як спеціалізовану ланку (за прикладом адміністративних чи антикорупційних інституцій), критично важливою умовою діяльності яких є повна процесуальна незалежність від військового командування. Актуальні аналітичні звіти Верховної Ради та сучасна доктрина наводять ґрунтовну аргументацію на користь інтеграції таких судів до загальної структури правосуддя.

Запит на реформування системи військової юстиції в Україні (станом на 2025–2026 рр.) зумовлений комплексом причин. По-перше, функціональна обмеженість загальних судів у зоні бойових дій ставить під загрозу право на своєчасний судовий захист. По-друге, відсутність у суддів знань щодо бойових статутів та логіки військових операцій породжує ризик несправедливих вироків. Крім того, міжнародний досвід (зокрема кейси США та Ізраїлю) доводить, що військова юстиція є запобіжником дестабілізації армії. Сьогодні підтримка цієї ініціативи з боку РНБО та військового командування вказує на те, що створення спеціалізованої юрисдикції є питанням не лише правовим, а й стратегічним.

Запровадження військових судів є стратегічною відповіддю на системні виклики воєнного стану. Необхідність у фаховому та оперативному розгляді справ щодо військовослужбовців зумовлена специфікою бойових умов та критичним зростанням навантаження на судову систему. Побудова такої юрисдикції має ґрунтуватися на балансі між конституційними вимогами та потребою в глибокій військовій експертизі суддівського корпусу.

Попри широку консолідацію фахової спільноти довкола ідеї відновлення військової юстиції, ключовим бар'єром залишається імперативна заборона створення надзвичайних судів (ч. 2 ст. 125 Конституції України). Легітимний шлях реалізації цієї ініціативи можливий лише за двох сценаріїв: радикального – через конституційні зміни, або адаптивного – шляхом заснування вищого спеціалізованого суду, що вже має успішні прецеденти в національній практиці.

Раціоналізація воєнної юрисдикції через обмеження її компетенції виключно військовою та адміністративно-дисциплінарною сферою дозволить витримати баланс між оперативністю та правосуддям. Створення військових судів у такому форматі має фундаментальне значення для обороноздатності країни. Це не лише інструмент підтримання дисципліни, а й ключовий елемент правового захисту військовослужбовців, що критично важливо для формування стійких державних інституцій в умовах тривалого конфлікту.

5.2. Проблеми створення нових органів системи військової юстиції та військових судів

5.2.1. Військова поліція

Період 2015–2018 років позначився низкою безрезультатних законодавчих спроб реформувати систему військового правопорядку. Парламент розглядав різні моделі: від створення автономної Військової поліції та Державного бюро військової юстиції до надання правоохоронних функцій Військовій службі правопорядку (ВСП). Проте відсутність єдиної концепції та побоювання щодо дублювання повноважень призвели до того, що жодна з цих ініціатив не отримала остаточного схвалення.

Відповідно до Стратегічного оборонного бюлетеня (2021 р.), Україна взяла курс на фундаментальну трансформацію ВСП у Військову поліцію. Процес реформування, розрахований до кінця 2025 року, передбачає якісне розширення функціонала: від суто превентивних заходів до здійснення повноцінного досудового розслідування та оперативно-розшукової діяльності. Кінцевою метою є створення структури, що буде повністю сумісною з аналогами держав-членів НАТО та здатною забезпечити безпеку на критичних об'єктах Міноборони.

Законопроєкти №6569 та №6570 пропонують радикальний перегляд системи військової юстиції шляхом створення ДБВЮ – органу зі спеціальним статусом, що має перебрати на себе функції слідства у військових справах від ДБР, СБУ та Нацполіції. Основна мета – подолати кризу спеціалізації, коли цивільні слідчі ДБР, завантажені резонансними справами, не здатні забезпечити оперативне розслідування специфічних військових злочинів. Реформа передбачає наділення ДБВЮ повним спектром процесуальних повноважень: від оперативно-розшукової діяльності до адміністративних затримань у межах спеціального підрозділу Військової поліції.

Аналіз законодавчих ініціатив свідчить, що однією з найактуальніших проблем залишається суттєве розвантаження Державного бюро розслідувань (ДБР) та передача підслідності військових кримінальних правопорушень, а також злочинів, які вчиняються військовослужбовцями і наразі розслідуються Національною поліцією та СБУ, до нового спеціалізованого органу у системі військової юстиції.

У цьому контексті можливі такі варіанти створення та функціонування Військової поліції:

1. Збереження підслідності за ДБР із одночасним значним посиленням Військової служби правопорядку (ВСП) та її перейменуванням у Військову поліцію. Зважаючи на значне навантаження ДБР, зокрема через постійне зростання кількості військових кримінальних правопорушень, доцільно:

- переглянути граничну чисельність ДБР у бік збільшення, залучивши до його складу кваліфікованих військово-службовців, які мають досвід розслідування справ цієї категорії;
- забезпечити системне підвищення кваліфікації слідчих ДБР для ефективного розслідування військових кримінальних правопорушень. Слідчі повинні добре розуміти специфіку військової служби, особливості відносин підлеглості, порядок віддання та виконання наказів, збереження військової таємниці, поводження зі зброєю та військовою технікою тощо, особливо в умовах району бойових дій;
- налагодити постійну та ефективну взаємодію між ДБР і ВСП, оскільки саме від якості виявлення причин, умов та обставин правопорушень у військових частинах і на військових об'єктах, а також їх запобігання та припинення безпосередньо залежить зниження рівня військової злочинності.

2. Передача частини підслідності щодо військових кримінальних правопорушень до ВСП зі збереженням за ДБР розслідування найбільш складних справ.

3. Створення Військової поліції як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом.

У разі прийняття Закону «Про Військову поліцію», згідно з яким її буде створено як центральний орган виконавчої влади (ЦОВВ), слідчі та дізнавачі нового органу отримають повноваження щодо розслідування всіх кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями. Підслідність таких справ, яка зараз належить ДБР, СБУ та Національній поліції, буде повністю передана до Військової поліції.

У структурі Військової поліції планується утворити окремий підрозділ – Військову службу правопорядку, який комплектуватиметься виключно військовослужбовцями. Цей підрозділ виконуватиме превентивну функцію: запобігатиме вчиненню правопорушень серед військовослужбовців, а також застосовуватиме заходи адміністративного впливу – складатиме протоколи про адміністративні правопорушення, здійснюватиме адміністративне затримання тощо.

5.2.2. Орган досудового розслідування державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України

Сучасний стан військової контррозвідки в структурі СБУ свідчить про необхідність її суттєвого вдосконалення в рамках комплексної реформи Служби безпеки України. Йдеться про трансформацію СБУ з державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями у справжню спеціальну службу під парламентським контролем.

Військова контррозвідка є самодостатньою сферою контррозвідувальної діяльності. Це зумовлено цілісністю, замкнутістю та специфікою її об'єкта захисту (Збройні Сили України, інші воєнізовані формування та оборонно-промисловий комплекс), що вимагає окремої структури, спеціальних методів роботи та глибокої компетентності саме у військовій сфері [85].

У зв'язку з цим пропонується вивести військову контррозвідку зі складу СБУ та утворити її як самостійний орган влади в системі військової юстиції.

На сьогодні державна політика не дає чіткої відповіді на питання, коли і в який спосіб буде проведено реформу СБУ. Модель перетворення Служби безпеки України на класичний контррозвідувальний орган (шляхом позбавлення її функцій досудового розслідування та зміни правового статусу) пропонувалася ще до початку повномасштабного вторгнення. Вона навіть була ухвалена в першому читанні у 2021 році, однак із введенням воєнного стану її впровадження відклали на невизначений термін.

Навіть у межах такої моделі доля саме військової контррозвідки не була чітко визначена, оскільки вона традиційно сприймалася як невід'ємна складова контррозвідки СБУ.

Систему, організацію та особливості діяльності військової контррозвідки, а також органу досудового розслідування державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України, наразі регулюють закони «Про Службу безпеки України», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про національну безпеку України» та Кримінальний процесуальний кодекс України.

При цьому орган досудового розслідування державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України, продовжуватиме здійснювати розслідування та розкриття злочинів і кримінальних проступків у воєнній сфері, віднесених до його підслідності.

Іншими словами, проєкт Закону № 10042 пропонує зберегти чинну модель функціонування СБУ (яка після реформи матиме статус органу досудового розслідування державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями), у складі якої продовжуватиме діяти військова контррозвідка.

Такий підхід повністю відповідає поточній державній політиці у цій сфері.

Водночас, як зазначають експерти Головного науково-експертного управління (ГНЕУ), поділ контррозвідувальної діяльності на окремі сфери може призвести до результату, протилежного меті законопроєкту, – тобто до зниження ефективності військової контррозвідки. Крім того, оскільки Збройні Сили України підпорядковуються Міністерству оборони України, передача військової контррозвідки до розвідувального органу МО України може створити конфлікт інтересів, що негативно впливатиме на якість виконання завдань. Також у короткостроковій перспективі неможливо забезпечити належне фінансування такого контррозвідувального органу в складі Міністерства оборони.

Проблемним залишається питання збереження за СБУ функції досудового розслідування кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, тероризму та міжнародних злочинів.

Як уже зазначалося, якщо суб'єктами таких правопорушень є військовослужбовці, розслідування цих справ має бути віднесено до підслідності спеціалізованого органу – Військової поліції.

Підслідність СБУ, передбачена чинною редакцією статті 216 КПК України, доцільно передати до Державного бюро розслідувань. Для забезпечення ефективної роботи ДБР необхідно посилити гарантії його діяльності, провести внутрішній аудит, збільшити граничну чисельність працівників, а також передбачити безперешкодний і комфортний перехід слідчих СБУ на посади слідчих ДБР.

У результаті орган досудового розслідування перебуватиме в окремому центральному органі виконавчої влади зі спеціальним статусом, а військова контррозвідка – у державному органі спеціального призначення (контррозвідувальному органі).

5.2.3. Військова прокуратура

Ще у 2009 році Венеційська комісія критикувала українську модель військової прокуратури за її комплексну структуру та функціонування за типовим радянським підходом [92]. У 2012 році Комісія підтримала ідею скасування військової прокуратури з метою спрощення системи прокуратури в цілому.

Пізніше, у своєму висновку щодо Закону «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року, Генеральний директорат з прав людини і верховенства права Ради Європи окремо наголосив, що підпорядкування військових прокурорів загальній військовій ієрархії та військовому командуванню суттєво підірве їх незалежність і неупередженість.

Наразі у Верховній Раді України розглядаються два майже ідентичні за змістом законопроєкти – №7576 від 21 липня 2022 року та №7576-1 від 5 серпня 2022 року. Головна мета цих документів – законодавчо врегулювати можливість зайняття окремих посад в органах прокуратури військовослужбовцями Збройних Сил України.

Відмінність зазначених законопроєктів від початкового варіанту полягає в тому, що адміністративні та прокурорські посади тимчасово, строком до 6 місяців, можуть обіймати прокурори спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері. Крім того, для Спеціалізованої прокуратури у сфері оборони передбачаються повноваження з урахуванням її спеціалізації та екстериторіального принципу діяльності.

У випадку відновлення інституту «прокурорів-військовослужбовців» такі особи зобов'язані будуть дотримуватися вимог двох присяг – присяги прокурора та присяги військовослужбовця ЗСУ, а також матимуть двох начальників: за адміністративною лінією прокуратури та за лінією військової служби.

З позиції процесуальної незалежності таке нововведення не вплине на виконання прокурором його функцій у кримінальному провадженні. Статус прокурора та його процесуальна незалежність залишаються незмінними: ніхто не має права давати прокурору обов'язкові вказівки щодо відкриття чи закриття кримінального провадження, проведення чи непроведення певних слідчих дій тощо.

Кримінальний процесуальний кодекс України є спеціальним законом для прокурора-військовослужбовця. Саме тому в питаннях розслідування кримінальних правопорушень на його процесуальні рішення ніхто не може впливати завдяки гарантіям невтручання, які прямо передбачені КПК.

Підпорядкування двом керівникам (по лінії прокуратури та по військовій лінії) формально не підриває незалежність прокурора. Військові прокурори ніколи не перебували і не перебуватимуть під безпосереднім військовим командуванням. Повноваження командира по військовій службі не поширюються на процесуальну, адміністративну чи фінансову незалежність прокурора, оскільки він насамперед є саме прокурором.

Проте на практиці існує суттєвий ризик. Неформально начальники по військовій лінії можуть давати «рекомендації» щодо конкретних кримінальних проваджень або використовувати інші організаційні важелі, щоб опосередковано впливати на розслідування. Крім того, прокурор-військовослужбовець, який зацікавлений у кар'єрному просуванні, присвоєнні чергового військового звання чи інших благах, об'єктивно буде змушений зважати на думку та лояльність до керівництва ЗСУ.

Таким чином, хоча процесуальна незалежність прокурора формально зберігається, його реальна ефективність і неупередженість можуть бути суттєво підважені через прямий зв'язок із військовою структурою.

Одним із головних аргументів критиків ідеї «цивільних» прокурорів є сумніви щодо їхнього безперешкодного доступу до місць вчинення кримінальних правопорушень військовослужбовцями. Прихильники відновлення військових прокуратур наголошують, що лише військові прокурори в умовах особливого періоду, перебуваючи безпосередньо у військових підрозділах, здатні професійно та оперативно забезпечувати розслідування військових злочинів.

На їхню думку, у Збройних Силах України діє жорстка система субординації, через яку «цивільних» осіб, навіть із прокурорським статусом, часто сприймають як сторонніх. Лише прокурор в уніформі зі знаками розрізнення може розраховувати на сприйняття як «рівного» та отримання необхідного сприяння під час розслідування.

Насправді ж чинне законодавство (Кримінальний процесуальний кодекс України та Закон «Про прокуратуру») гарантує будь-яким слідчим і прокурорам безперешкодний доступ до території військових частин, з'єднань та інших військових об'єктів для виконання службових обов'язків. Таким чином, проблема полягає не стільки в наявності форменого одягу, скільки в налагодженні ефективної взаємодії та співпраці між різними ланками системи військової юстиції.

На практиці пропускний режим у районах поблизу лінії зіткнення встановлює військове командування з метою максимального ускладнення роботи ворожої розвідки. Навіть місцеве населення змушене дотримуватися жорстких часових і територіальних обмежень. Зокрема, у період АТО/ООС діяла вказівка начальника Генерального штабу ЗСУ, згідно з якою навіть військовослужбовці військових прокуратур мали отримувати попередній дозвіл відповідного командира для перебування в місцях дислокації бойових частин.

Інший вагомий аргумент проти «цивільних» військових прокурорів стосується спеціальних знань. Прихильники відновлення окремої військової прокуратури вважають, що на ці посади повинні призначатися виключно військовослужбовці, які «зсередини» знають специфіку дії норм військового права, особливості проходження військової служби, особливо в умовах бойових дій. На їхню думку, звичайний прокурор загальної

прокуратури не володіє достатньою компетенцією для якісного розслідування справ про порушення правил польотів, кораблеводіння, статутних правил несення спеціальних видів військової служби тощо.

Ще одним серйозним аргументом на користь відновлення військових прокуратур є небезпечні для життя умови роботи в умовах воєнного стану. Прихильники цієї ідеї стверджують, що повноцінно виконувати прокурорські повноваження в таких умовах можуть лише прокурори, які мають статус військовослужбовців.

Досвід 2014 року, коли розпочався наступ російських найманців на сході України, яскраво це продемонстрував. Значна частина цивільних працівників прокуратури (у тому числі спеціалізованої) та працівників міліції зі спеціальними званнями вже в перші дні подали заяви про звільнення, які були задоволені відповідно до трудового законодавства. Ті ж працівники, які залишилися, часто відмовлялися виїжджати на місця подій, розташовані поблизу лінії бойового зіткнення, посилаючись на загрозу для життя та здоров'я. У результаті правоохоронна система на окремих територіях була фактично паралізована.

Законодавство не передбачає дієвих засобів примусу щодо таких працівників. Відповідно до статті 43 Конституції України, використання примусової праці заборонено. Не вважається примусовою лише військова або альтернативна служба, а також робота, яка виконується за вироком суду або відповідно до законів про воєнний чи надзвичайний стан.

Таким чином, статус військовослужбовця суттєво змінює ситуацію: прокурор-військовослужбовець не має права відмовитися від виконання обов'язків через загрозу життю чи здоров'ю. Така відмова тягне за собою дисциплінарну, а в окремих випадках – і кримінальну відповідальність.

Водночас цю проблему можна хоча б частково вирішити й без відновлення військових прокуратур. Для цього достатньо запровадити дієву систему соціальних гарантій для прокурорів, які здійснюють свої повноваження у кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених у районах, наближених до лінії фронту. Зокрема, пропонується:

1. Встановити надбавку до посадового окладу в розмірі до 50 відсотків (але не менше 20 відсотків) за фактичний час перебування в таких районах;

2. Передбачити виплату одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), встановлення інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності;

3. Надати цивільним прокурорам право на статус учасника війни відповідно до Закону «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

4. Забезпечити їх службовим транспортом, спеціальними засобами зв'язку та засобами індивідуального захисту;

5. Чітко визначити суб'єкта, відповідального за виплату одноразової грошової допомоги колишнім військовослужбовцям органів прокуратури, які після звільнення набули право на таку виплату у зв'язку з інвалідністю.

5.2.4. Військова адвокатура

Особливості військової сфери безперечно вимагають від адвокатів наявності спеціальних знань. Водночас у країнах Східної та Центральної Європи інституту військової адвокатури, подібного до моделі США чи Ізраїлю, не існує. Навіть там, де функціонують військові суди, інтереси підсудних представляють і захищають звичайні цивільні адвокати.

В Україні ситуація розвивається інакше. Як показує моніторинг відкритих джерел в Інтернеті, українські адвокати досить швидко та гнучко реагують на зміни ринкової кон'юнктури і самостійно реалізують ідею «військової адвокатури», орієнтуючись на реальні потреби клієнтів.

Деякі науковці вважають за необхідне офіційно виокремити інститут «військових» адвокатів – фахівців, які спеціалізуються на військовому праві та особливостях військової служби. Такі адвокати надавали б професійну правничу допомогу військовослужбовцям, військовозобов'язаним, резервістам та членам їхніх сімей. При цьому важливо, щоб вони не перебували на військовій службі та не входили до системи військового управління. Їхню додаткову спеціалізацію та кваліфікацію мали б підтверджувати органи адвокатського самоврядування за участі експертів у галузі військового права.

Інші прихильники цієї ідеї наголошують, що навіть за відсутності формального інституту військової адвокатури потреба в ньому залишається вкрай високою. Військовий адвокат необхідний військовослужбовцям, військовозобов'язаним та резервістам для ефективного вирішення широкого кола питань, зокрема:

- представництва інтересів і захисту прав у суді;
- питань призову на службу, укладення контракту, мобілізації, проходження військової служби та звільнення з неї, страхування, отримання соціальних пільг і житла;
- відновлення на військовій службі у разі незаконного звільнення;
- оскарження в суді незаконних наказів командирів (начальників);
- правового захисту прав ветеранів.

Згаданим проєктом Закону № 10042 від 13 вересня 2023 року «Про організаційно-правові основи побудови та функціонування Військової юстиції України» пропонується, хоча й без детальної регламентації, створити інститут військової адвокатури. Згідно з проєктом, військові адвокати здійснюватимуть захист, представництво та надання інших видів правової допомоги військовослужбовцям, а також працівникам оборонно-промислового комплексу.

Проте створення окремої військової адвокатури в Україні видається недоцільним і малоймовірним у найближчій перспективі.

По-перше, законодавство не зобов'язує адвокатів офіційно закріплювати спеціалізацію. За умови дотримання принципу компетентності адвокат має право представляти інтереси клієнта в будь-якій сфері правовідносин.

По-друге, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» прямо передбачає несумісність адвокатської діяльності з проходженням військової служби.

По-третє, хоча військовослужбовці наразі не віднесені до окремої категорії осіб, які мають право на безоплатну правничу допомогу, вони можуть скористатися такою допомогою, якщо належать до інших категорій, визначених статтею 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу».

Крім того, у 2022 році за ініціативи Головнокомандувача ЗСУ було створено волонтерський рух «Адвокати ЗСУ», метою якого є надання юридичної підтримки захисникам України. Існування цього руху яскраво свідчить про те, що в військовому середовищі існує реальний попит на спеціалізовані правничі послуги, і адвокатська спільнота вже самостійно реагує на цю потребу.

Аналітики пропонують Верховній Раді України розширити права адвокатів, які захищають військовослужбовців. Зокрема, адвокату, що здійснює захист військовослужбовця в кримінальному провадженні, рекомендується надати такі права:

1. безперешкодний доступ до клієнта в будь-який час на території військової частини;

2. участь у слідчих діях (огляд місця події, слідчий експеримент тощо), які проводяться в зоні бойових дій або на військових об'єктах, а також зобов'язати слідчого та прокурора забезпечувати таку участь;

3. отримання на адвокатський запит інформації з обмеженим доступом, якщо вона стосується його клієнта-військовослужбовця.

5.2.5. Військові суди

Питання щодо відновлення військових судів в Україні набуло особливої актуальності одразу після початку російської агресії у 2014 році.

Деякі експерти та фахівці наполягають на необхідності відновлення діяльності військових судів, обґрунтовуючи це такими чинниками:

1. значним збільшенням чисельності та ролі Збройних Сил України та інших військових формувань у житті суспільства;

2. існуванням зони активних бойових дій, яка об'єктивно ускладнює забезпечення правосуддя на відповідних територіях;

3. функціонуванням інших органів військової юстиції.

При цьому автори такої ідеї наголошують, що:

- призначення чи обрання військових суддів не повинно залежати від органів законодавчої чи виконавчої влади;

• предметна юрисдикція військових судів має поширюватися виключно на військовослужбовців та цивільний персонал військових формувань;

• рішення військових судів повинні оскаржуватися до судів загальної юрисдикції в апеляційному, а в окремих випадках – у касаційному порядку.

Проєктом Закону №10042 від 13 вересня 2023 року «Про організаційно-правові основи побудови та функціонування Військової юстиції України» пропонується утворити військові суди, судді яких матимуть статус військовослужбовців. У разі прийняття цього закону Комітет Верховної Ради України з питань правової політики протягом трьох місяців повинен підготувати законопроєкти про внесення відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону «Про судоустрій і статус суддів».

Проте існують також вагомі аргументи проти відновлення військових судів.

Відповідно до Конституції України судоустрій будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом. Суд утворюється, реорганізовується та ліквідовується виключно законом, проєкт якого вносить Президент України до Верховної Ради після консультацій з Вищою радою правосуддя. Конституція допускає створення вищих спеціалізованих судів, водночас забороняє створення надзвичайних та особливих судів (ст. 125). Для суддів спеціалізованих судів законом можуть встановлюватися інші вимоги щодо освіти та стажу професійної діяльності (ст. 127).

Зазначені положення в принципі не виключають можливості створення військових судів як окремого виду спеціалізованих судів.

Разом з тим, положення статей 126 та 129 Конституції України гарантують незалежність і недоторканність судді, забороняють будь-який вплив на нього та встановлюють, що суддя при здійсненні правосуддя є незалежним і керується виключно верховенством права.

Стаття 127 Конституції закріплює єдиний статус суддів для всіх судів, а для суддів спеціалізованих судів допускає встановлення інших вимог лише щодо освіти та стажу професійної діяльності.

Ці конституційні норми фактично унеможливлюють призначення на посади суддів осіб, які перебувають на військовій службі, оскільки на військовослужбовців поширюється дія військових статутів, вони перебувають у стані підпорядкування та залежності, що прямо суперечить принципу незалежності судової влади.

Таким чином, можливі два основні варіанти вирішення цієї ситуації:

1. Утворити військові суди як спеціалізовані суди, зокрема військові суди гарнізонів та Вищий спеціалізований військовий суд, який виконуватиме функції апеляційного суду. Суддями таких судів мали б бути цивільні особи. При цьому до них можна встановити додаткові вимоги щодо наявності, крім вищої юридичної освіти, також військової освіти. Призначати на посади таких суддів доцільно з числа військовозобов'язаних або резервістів.

2. Запровадити в судах загальної юрисдикції спеціалізацію суддів у сфері військової юстиції (за аналогією зі спеціалізацією ювенальних суддів відповідно до статті 18 Закону «Про судоустрій і статус суддів»). Такі судді повинні мати військову освіту та/або досвід військової служби, а також пройти спеціальну підготовку, організовану Національною школою суддів України спільно з військовими закладами вищої освіти за спеціально розробленою програмою військово-юридичної підготовки.

Ці спеціалізовані судді могли б розглядати виключно такі категорії справ:

- кримінальні правопорушення, вчинені військовослужбовцями, військовозобов'язаними та резервістами (під час проходження зборів), а також працівниками військових формувань – якщо правопорушення вчинено в розташуванні військової частини, установи, на підприємстві, військовому об'єкті або у зв'язку з виконанням службових обов'язків (незалежно від місця вчинення);
- адміністративні правопорушення, вчинені військовослужбовцями, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів;

• адміністративні справи, в яких однією зі сторін є військовослужбовець або орган військового управління.

Крім того, доцільно розглянути можливість віднесення до їхньої юрисдикції кримінальних проваджень щодо злочинів, вчинених учасниками незаконних військових формувань (комбатантами) на тимчасово окупованих територіях.

Консультативна рада європейських суддів (КРЄС) у пункті 9 Висновку №15 (2012) «Щодо спеціалізації суддів» від 5–6 листопада 2012 року виокремила такі ключові переваги спеціалізації суддів:

• спеціалізація забезпечує суддям глибокі знання та достатній практичний досвід у конкретній галузі права;

• досконале володіння певними правовими питаннями дозволяє суттєво підвищити якість судових рішень;

• спеціалізований суддя стає більш компетентним, що сприяє посиленню авторитету судової влади в цілому;

• зосередження схожих справ у руках обмеженої групи спеціалізованих суддів сприяє формуванню єдиної судової практики та забезпечує правову визначеність;

• регулярний розгляд подібних справ допомагає суддям краще розуміти технічні, соціальні та економічні реалії, в яких виникають спори, і завдяки цьому ухвалювати найбільш доцільні рішення;

• спеціалізований суддя, який володіє знаннями за межами суто юридичної сфери, сприяє мультидисциплінарному підходу до вирішення справ;

• вища компетентність у конкретній сфері права дозволяє підвищити ефективність і оперативність розгляду справ, особливо з урахуванням постійного зростання їхньої кількості.

На жаль, рішення, запропоноване у законопроєкті (яке вже підтримала ГНЕУ), є половинчастим. У ньому відсутні вимоги до суддів щодо наявності військової освіти, досвіду військової служби чи проходження спеціальної підготовки. Крім того, зазначається, що судді, які розглядатимуть відповідні кримінальні провадження, не звільняються від виконання інших обов'язків судді.

У пояснювальній записці до законопроєкту акцент зроблено переважно не на військових кримінальних право-

порушеннях, а на злочинах проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Підтримку спеціалізації автори обґрунтовують лише статистикою щодо кількості проваджень про злочини агресії та воєнні злочини, зазначаючи, що їх розгляд потребує додаткової спеціальної підготовки суддів.

Незалежні аналітики також рекомендують Верховній Раді України запровадити військову спеціалізацію суддів, обґрунтовуючи це такими аргументами:

- в Україні вже функціонує спеціалізована прокуратура у сфері оборони, яка здатна забезпечувати якісне процесуальне керівництво та підтримання обвинувачення у справах про військові злочини, проте відсутні судді, які мають достатні знання, досвід і розуміння специфіки військової служби;
- створення військових судів є проблематичним через одночасну дію двох присяг (суддівської та військової), що несе загрозу реальній незалежності суддів (як це вже спостерігалося у випадку з військовими прокурорами);
- недоцільно створювати спеціалізований Вищий військовий суд з виключною підсудністю щодо військових злочинів, оскільки розгляд таких справ має бути максимально територіально доступним для учасників кримінального провадження.

Найбільша кількість військових злочинів наразі вчиняється саме в зоні бойових дій на сході та півдні України. Саме тому доцільно запровадити у складі місцевих судів цих регіонів посади спеціалізованих суддів у військовій сфері шляхом внесення відповідних змін до Закону «Про судоустрій і статус суддів».

Добір на такі посади має здійснюватися за спеціальною процедурою, яка, зокрема, може передбачати обов'язкову вимогу до кандидатів – наявність досвіду військової служби, бажано з участю в бойових діях. Така вимога дозволить суттєво підвищити рівень довіри військовослужбовців до суддів, які розглядатимуть справи щодо них.

ТЕМИ ТА ЗМІСТ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ, ЗАВДАННЯ, ЗАДАЧІ

Тема 1. ПРАВОВА ПРИРОДА ІНСТИТУТУ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

1. Правова природа інституту військової юстиції.

1.1.Система військової юстиції України.

1.2. Військове правосуддя у системі судової влади.

2. Історичний правовий аспект та міжнародний досвід у сфері військової юстиції.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Дайте визначення військової юстиції за загальним підходом, викладеним у темі.

2. Назвіть три основні складові системи військової юстиції (нормативна, інституційна, організаційна).

3. Які негативні наслідки реформи 2013–2014 рр. (скасування окремої системи) виявилися в Україні після 2014 та 2022 років?

4. Перелічіть ключові міжнародні принципи військового правосуддя (згідно з підкомісією ООН, 2006 р.) – принаймні 5.

5. У чому полягає специфіка військового права як галузі національного права?

6. Порівняйте роль командирів у військовій юстиції країн загального права та континентальної Європи.

7. Які заходи пропонує документ для формування системи військової юстиції в Україні (щодо поліції, прокуратури, судів, адвокатури)?

8. Чому цивільний досвід часто є непридатним для військової юстиції?

9. Які тенденції у розвитку військової юстиції спостерігалися до 2022 року в Європі та світі?

10. Чому наявність ефективної системи військової юстиції є питанням національної (воєнної) безпеки України?

Тестові завдання:

1. Яка головна мета військової юстиції згідно з документом?

a) захист прав цивільних осіб;

b) збереження дисципліни, належного порядку в Збройних Силах та забезпечення їх боєздатності;

c) економія бюджетних коштів;

d) розслідування лише корупційних злочинів.

2. Військова юстиція є обов'язковою складовою:

a) лише цивільної політики;

b) воєнної (оборонної) політики будь-якої країни, у тому числі України;

c) тільки міжнародних організацій;

d) економічної політики.

3. Який тип реформи військової юстиції був застосований в Україні після 2013 року?

a) збереження автономності системи;

b) скасування окремої системи та включення елементів до цивільної юстиції (перший тип);

c) створення гібридної системи;

d) повне скасування без заміни.

4. Які основні інститути системи військової юстиції в Україні пропонується відновити/створити?

a) лише військові суди;

b) військова поліція, військова прокуратура, військові суди, військова адвокатура;

c) тільки цивільні прокуратури;

d) національна поліція та СБУ.

5. Згідно з міжнародними стандартами (принципи ООН, DCAF), юрисдикція військових судів щодо цивільних осіб:

a) є загальним правилом;

b) допустима лише як виняток з дотриманням ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права;

c) повністю заборонена;

d) не регулюється міжнародним правом.

6. Яка відмінність між системами військової юстиції країн загального права (США, Велика Британія) та континентального права?

a) у країнах загального права командири не відіграють ролі;

b) у країнах загального права командири мають центральну роль на різних стадіях; у континентальних – роль обмежена викриттям та первинним розслідуванням;

c) у континентальних країнах немає апеляцій;

d) усі системи ідентичні.

7. Який принцип є фундаментальним для військової юстиції щодо незалежності суддів?

a) повна залежність від командування;

b) незалежність та неупередженість, зокрема в умовах військової ієрархії, з гарантіями статусу;

c) призначення лише цивільними особами;

d) відсутність вимог до кваліфікації.

8. У документі згадується, що реформи військової юстиції можуть бути трьох типів. Який тип передбачає створення гібридної системи?

a) скасування окремої системи;

b) об'єднання елементів цивільної і військової юстиції із залученням військових та цивільних осіб;

c) повне збереження автономності без змін;

d) передача всіх справ до міжнародних трибуналів.

9. Який орган у системі військової юстиції пропонується перетворити з Військової служби правопорядку?

a) військову адвокатуру;

b) військову поліцію;

c) спеціалізовану прокуратуру;

d) Верховний Суд.

10. Згідно з принципами військового правосуддя (звіт ООН 2006 р.), військові трибунали мають утворюватися:

a) тільки указом Президента;

b) відповідно до Конституції або закону;

c) рішенням командувача частини;

d) міжнародним договором.

11. У яких країнах, за документом, існують найбільш ефективні системи військової юстиції з високим бойовим потенціалом?

a) лише країни колишнього СРСР;

b) США, Велика Британія, Канада, Ізраїль, Польща;

c) тільки Німеччина та Франція;

d) усі країни ЄС без винятку.

12. Що є складовими системи військової юстиції як окремої правової системи?

a) лише законодавство;

b) законодавство (нормативна), інститути (інституційна), професійна правова культура і процедури (організаційна);

c) тільки суди та прокуратура;

d) економічні та політичні органи.

13. Яка роль командирів у системах загального права порівняно з континентальними?

a) командири не беруть участі в розслідуванні;

b) командири відіграють важливу/центральну роль на різних стадіях (викриття, розслідування, передача справ);

c) командири завжди є суддями;

d) роль однакова в усіх системах.

14. Після початку широкомасштабного вторгнення 2022 року в Україні об'єктивно виник:

a) запит на скасування військової юстиції;

b) соціальний запит на вдосконалену систему військової юстиції;

c) повна відмова від спеціалізації;

d) передача всіх справ до цивільних судів без винятків.

15. Який міжнародний документ суттєво впливає на розвиток національних систем військового права в Європі?

a) Статут ООН;

b) Європейська конвенція з прав людини (ЄКПЛ);

c) Женевські конвенції лише щодо полонених;

d) Конституція США.

ТЕМА 2. СУЧАСНЕ ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ

2.1. Військова служба правопорядку у Збройних Силах України.

2.2. Військова прокуратура.

2.3. Військові суди.

2.4. Паризькі мінімальні стандарти щодо норм з прав людини за умов надзвичайного стану.

Теми доповідей/есе:

1. Порівняйте переваги та недоліки військових судів і цивільних судів при розгляді справ військовослужбовців (використовуйте таблицю з документа).

2. Чому в Україні у 2010–2012 роках було скасовано військові прокуратури та суди, а після 2014 року виникла потреба у їх відновленні/спеціалізації?

3. Які додаткові завдання покладаються на Військову службу правопорядку під час воєнного або надзвичайного стану? Наведіть приклади.

4. Опишіть структуру Служби правопорядку (органи управління + підрозділи).

5. Чи відповідає сучасна система військової юстиції України міжнародним стандартам (Паризькі мінімальні стандарти, рекомендації ООН, практика ЄСПЛ)? Обґрунтуйте свою думку з посиланням на документ.

Тестові завдання:

1. Які інститути входять до системи військової юстиції згідно з документом?

a) тільки військові суди та прокуратура;

b) військова поліція, військова прокуратура, військові суди, військова адвокатура;

c) Національна поліція та СБУ;

d) тільки Міністерство оборони.

2. Який орган є спеціальним правоохоронним формуванням у складі Збройних Сил України, що забезпечує правопорядок і військову дисципліну?

a) Військова прокуратура;
b) Військова служба правопорядку;
c) Державне бюро розслідувань;
d) Національна гвардія.

3. Основним завданням Військової служби правопорядку НЕ Є:

a) розшук осіб, які самовільно залишили військові частини;
b) забезпечення безпеки дорожнього руху військових транспортних засобів;
c) розслідування тяжких кримінальних злочинів проти цивільного населення;
d) участь у протидії терористичним актам на військових об'єктах.

4. У 2012 році військові прокуратури в Україні були:

a) значно розширені;
b) скасовані;
c) передані до складу Національної поліції;
d) перетворені на військові суди.

5. Спеціалізована прокуратура у сфері оборони була відновлена/створена в сучасному вигляді переважно через:

a) реформу 2012 року;
b) російсько-українську війну (після 2014 року);
c) вступ до ЄС;
d) скасування військових судів.

6. Військові суди в Україні були скасовані у:

a) 2012 році;
b) 2010 році;
c) 2014 році;
d) 2022 році.

7. Загальне керівництво Військовою службою правопорядку здійснює:

a) Генеральний прокурор;

b) Міністр оборони України через начальника Генерального штабу;

c) Голова Верховного Суду;

d) Президент України безпосередньо.

8. Яка структура НЕ входить до складу Військової служби правопорядку?

a) патрульно-постова служба;

b) підрозділи спеціального призначення;

c) Навчальний центр;

d) військова адвокатура.

9. Одним із додаткових завдань Служби правопорядку під час воєнного стану є:

a) організація збору та охорони військовополонених;

b) розгляд кримінальних справ у судах;

c) призначення суддів;

d) видача адвокатських свідоцтв.

10. Система військової юстиції має забезпечувати:

a) тільки покарання військовослужбовців;

b) правове забезпечення воєнної безпеки та здійснення правосуддя;

c) виключно цивільні спори;

d) тільки адміністративні правопорушення.

Список використаних джерел:

ТЕМА 3. РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ. ОСОБЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

3.1. Особливості військової юстиції: національний та міжнародний досвід.

3.2. Відновлення військових судів в системі правосуддя України.

3.3. Інститут військового омбудсмена.

3.4. Зона відповідальності військової юрисдикції та військове кримінальне правопорушення.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Порівняйте переваги та недоліки скасування військових судів (як це було зроблено в Україні у 2010 році) та збереження/відновлення спеціалізованої військової юстиції в умовах воєнного стану.

2. Чому міжнародні органи (Комітет ООН з прав людини, ЄСПЛ) рекомендують обмежувати військову юрисдикцію щодо цивільних осіб? Наведіть аргументи з документа.

3. Проаналізуйте статистику зростання військових кримінальних правопорушень у 2020–2023 роках. Які висновки можна зробити щодо потреби в спеціалізованому правосудді?

4. Опишіть історичний досвід військового судочинства в Україні (від Київської Русі до незалежності). Які тенденції ви спостерігаєте?

5. Які переваги пропонує введення спеціалізації суддів з військових справ (замість створення окремих військових судів) в умовах воєнного стану? Обґрунтуйте.

6. Порівняйте роль військового омбудсмена в Україні та в таких країнах, як Німеччина чи Австралія (Генеральний інспектор).

7. Які виклики постають перед реформуванням військової юстиції в Україні під час воєнного стану? Запропонуйте можливі шляхи їх вирішення.

Тестові завдання:

1. У якому році в Україні були ліквідовані військові суди?

a) 2002 році;
b) 2010 році;
c) 2014 році;
d) 2022 році.

2. Яка головна мета існування окремої системи військової юстиції (згідно з рішенням Верховного Суду Канади)?

a) покарання цивільних осіб;
b) забезпечення дисципліни, боєздатності та морального стану Збройних Сил;
c) економія бюджетних коштів;
d) контроль за цивільними судами.

3. Який тип реформи військової юстиції передбачає повне скасування окремої системи та передачу справ цивільним судам?

a) гібридна система;
b) збереження автономності;
c) скасування окремої системи військової юстиції;
d) створення військового омбудсмена.

4. У якому році в Україні значно зросла кількість військових кримінальних правопорушень (за статистикою 2023 року)?

a) 2020;
b) 2022–2023;
c) 2010;
d) 2017.

5. Яка з перелічених країн скасувала військові суди в 2016 році?

a) Україна;
b) Киргизстан;
c) Польща;
d) Франція.

6. Інститут військового омбудсмена (або генерального інспектора) здійснює:

a) правосуддя у військових справах;

b) нагляд за дотриманням прав військовослужбовців та рекомендації щодо реформ;

c) досудове розслідування;

d) призначення військових суддів.

7. Яка з наведених моделей військового омбудсмена існує в Україні?

a) спеціалізований інститут військового омбудсмена;

b) канцелярія омбудсмена зі спеціалізованим підрозділом для військових питань;

c) відсутність будь-якого омбудсмена у військовій сфері;

d) тільки загальний омбудсмен без спеціалізації.

8. Військова юрисдикція, пов'язана зі службою, означає розгляд справ:

a) тільки суто військових злочинів;

b) правопорушень, що безпосередньо стосуються військової служби та боєздатності;

c) всіх правопорушень, скоєних цивільними особами;

d) тільки дисциплінарних стягнень.

9. Однією з рекомендацій міжнародних органів (ООН, ЄСПЛ) щодо військової юрисдикції є:

a) розширення юрисдикції на всіх цивільних осіб;

b) обмеження військової юрисдикції переважно військовослужбовцями;

c) скасування всіх військових судів;

d) передача всіх справ військовим трибуналам.

10. Який варіант реформування військової юстиції пропонується як перший етап в Україні в умовах воєнного стану?

a) негайне створення окремих військових судів;

b) введення спеціалізації суддів з військових справ у судах загальної юрисдикції;

c) повна ліквідація спеціалізованої прокуратури;

d) скасування військової служби правопорядку.

ТЕМА 4. СТРУКТУРА І ПОВНОВАЖЕННЯ ОКРЕМИХ ОРГАНІВ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ. СУДИ, ЯКІ РОЗГЛЯДАЮТЬ СПРАВИ ПРО ВІЙСЬКОВІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

4.1. Суди, які розглядають справи про військові правопорушення.

4.2. Органи досудового розслідування військових кримінальних правопорушень.

4.3. Спеціалізована прокуратура у сфері оборони.

4.4. Військова контррозвідка.

4.5. Військова служба правопорядку у Збройних Силах України.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Порівняйте повноваження Військової служби правопорядку (ВСП) та Спеціалізованої прокуратури у сфері оборони. У чому їх ключова відмінність?

2. Проаналізуйте проблеми, пов’язані з розслідуванням військових кримінальних правопорушень органами ДБР. Запропонуйте можливі шляхи їх вирішення.

3. Чому в Україні відсутня спеціалізація суддів на розгляді військових справ? Які наслідки це має для якості правосуддя?

4. Наведіть приклади з судової практики (з документа), коли суд закривав провадження у справі про військове адміністративне правопорушення. Які типові помилки допускають при складанні протоколів?

5. Які критерії (суб’єктний, територіальний, службовий) визначають підслідність справ Спеціалізованій прокуратурі у сфері оборони?

6. Оцініть, чи є Військова контррозвідка частиною системи військової юстиції. Обґрунтуйте свою позицію.

Тестові завдання:

1. Які суди наразі розглядають кримінальні провадження та справи про адміністративні правопорушення, вчинені військовослужбовцями?

a) військові суди;

b) суди загальної юрисдикції (місцеві, апеляційні, Верховний Суд);

c) тільки Вищий антикорупційний суд;

d) спеціалізовані військові трибунали.

2. До юрисдикції Вищого антикорупційного суду (ВАКС) можуть належати справи щодо військовослужбовців за ст. 410 КК України у разі:

a) будь-якого викрадення військового майна;

b) якщо суб'єкт – військовослужбовець вищого офіцерського складу або розмір шкоди перевищує певний поріг;

c) тільки якщо злочин вчинено в мирний час;

d) тільки якщо злочин стосується корупції в цивільній сфері.

3. Який орган НЕ розслідує військові кримінальні правопорушення проти порядку несення військової служби?

a) Державне бюро розслідувань (ДБР);

b) Національна поліція;

c) Служба безпеки України (ст. 422 КК);

d) Військова служба правопорядку (ВСП).

4. ***Який орган здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням військових кримінальних правопорушень?***

a) Військова служба правопорядку;

b) Спеціалізована прокуратура у сфері оборони;

c) Вищий антикорупційний суд;

d) Міністерство оборони.

5. Військова служба правопорядку (ВСП) НЕ має права:

a) складати протоколи про військові адміністративні правопорушення;

b) проводити досудове розслідування;

c) затримувати військовослужбовців;

d) розглядати справи про порушення ПДР військовими транспортними засобами.

6. Яка стаття КУпАП передбачає відповідальність за самовільне залишення військової частини?

a) ст. 172-10;

b) ст. 172-11;

c) ст. 172-20;

d) ст. 172-15.

7. Спеціалізована прокуратура у сфері оборони утворена:

a) на правах окремого органу;

b) на правах департаменту Офісу Генерального прокурора, а також обласних та окружних прокуратур;

c) у складі ДБР;

d) у складі Верховного Суду.

8. Підслідність кримінальних правопорушень за ст. 410 КК України (викрадення військового майна) може належати:

a) тільки ДБР;

b) ДБР або НАБУ (залежно від розміру шкоди та суб'єкта);

c) тільки Національній поліції;

d) тільки ВСП.

9. ***Одна з головних проблем розслідування військових злочинів ДБР – це:***

a) надто мала кількість справ;

b) надмірне навантаження на слідчих (до 400 проваджень на одного слідчого в деяких управліннях);

c) відсутність територіальних управлінь;

d) наявність спеціалізації у кожному відділі.

10. Військова контррозвідка є структурним підрозділом:

a) Міністерства оборони;

b) Служби безпеки України (СБУ);

c) Військової служби правопорядку;

d) Генеральної прокуратури.

11. Який суд НЕ входить до системи судів, що розглядають військові справи?

a) місцеві окружні суди;

b) апеляційні суди;

c) військові суди гарнізонів;

d) Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду.

12. Для військових адміністративних правопорушень критично важливою є:

a) наявність чітко сформованої доказової бази та правильне складання протоколу;

b) тільки розмір шкоди;

c) тільки військове звання правопорушника;

d) лише рішення командира частини.

ТЕМА 5. ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ НОВИХ ОРГАНІВ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ ТА ВІЙСЬКОВИХ СУДІВ

5.1. Відновлення національної системи військових судів.

5.2. Проблеми створення нових органів системи військової юстиції та військових судів.

5.2.1. Військова поліція.

5.2.2. Орган досудового розслідування державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України.

5.2.3. Військова прокуратура.

5.2.4. Військова адвокатура.

5.2.5. Військові суди.

Тестові завдання:

1. У якому році в Україні були ліквідовані військові суди?

a) 2002;
b) 2010;
c) 2014;
d) 2022.

2. Яка основна конституційна перешкода для створення окремої системи військових судів?

a) стаття 124 Конституції;
b) стаття 125 Конституції (заборона надзвичайних та особливих судів);
c) стаття 129 Конституції;
d) стаття 131 Конституції.

3. Голова Верховного Суду Станіслав Кравченко вважає, що створення військових судів як окремої ланки можливо лише через:

a) прийняття нового закону;
b) внесення змін до Конституції України;
c) рішення Президента;
d) рішення Вищої ради правосуддя.

4. Який орган пропонується створити законопроєктами № 6569 та № 6570?

a) Військову контррозвідку;

b) Державне бюро військової юстиції (ДБВЮ);

c) Військову адвокатуру;

d) Вищий військовий суд.

5. Який варіант вирішення проблеми військового правосуддя пропонується як альтернативу створенню окремих військових судів?

a) повна передача справ до ВАКС;

b) запровадження спеціалізації суддів у судах загальної юрисдикції;

c) ліквідація Спеціалізованої прокуратури у сфері оборони;

d) розширення повноважень ВСП.

7. Яка головна проблема пов'язана з ідеєю призначення військових прокурорів-військовослужбовців?

a) відсутність юридичної освіти;

b) ризик втрати процесуальної незалежності через подвійне підпорядкування;

c) надто висока зарплата;

d) відсутність доступу до військових частин.

8. Стратегічний оборонний бюлетень України (2021) передбачає до кінця 2025 року:

a) ліквідацію ВСП;

b) реформування ВСП у Військову поліцію зі слідчими та оперативними підрозділами;

c) створення військових судів;

d) скасування Спеціалізованої прокуратури у сфері оборони.

9. Який аргумент НЕ є типовим на користь відновлення військових судів?

a) перевантаження судів загальної юрисдикції;

b) потреба у глибоких знаннях військових статутів і тактики;

c) зменшення чисельності ЗСУ після 2010 року;

d) необхідність оперативного правосуддя в умовах воєнного стану.

10. Яка з перелічених проблем є найсерйознішою при створенні військових судів?

a) відсутність міжнародного досвіду;

b) конституційні обмеження та питання незалежності суддів;

c) брак фінансування на утримання гауптвахт;

d) відсутність підтримки з боку ЗСУ.

11. Який варіант вирішення кадрового питання для військових суддів є найбільш реалістичним на сьогодні?

a) призначення тільки діючих військовослужбовців;

b) спеціалізація цивільних суддів з обов'язковою військовою підготовкою та досвідом служби;

c) запрошення суддів з країн НАТО;

d) скасування вимог до освіти суддів.

12. Який орган НЕ згадується в Темі 5 як потенційний новий елемент системи військової юстиції?

a) Військова поліція;

b) Військова адвокатура;

c) Військова контррозвідка як самостійний орган;

d) Військовий омбудсмен.

13. ***Який підхід до військового правосуддя підтримує більшість аналітиків і експертів як найбільш збалансований?***

a) негайне створення окремих військових судів зі статусом військовослужбовців-суддів;

b) запровадження спеціалізації суддів у судах загальної юрисдикції + посилення інших органів військової юстиції;

c) повернення до радянської моделі військових трибуналів;

d) повна відмова від будь-якої спеціалізації у військових справах.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ПРАКТИЧНИХ НАВИЧОК СТУДЕНТІВ

Кумулятивний метод: 50 % майбутньої підсумкової оцінки з навчальної дисципліни студент набирає методом додавання балів, одержаних ним на кожному практичному занятті. Ще 50 % майбутньої підсумкової оцінки з навчальної дисципліни студент набирає під час надання усної відповіді та вирішення казусів.

Критерії поточного оцінювання знань студентів

Усний виступ та виконання письмового завдання, під час практичного заняття, тестування з теми практичного заняття	Критерії оцінювання
5 балів	У повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно самостійно та аргументовано його викладає під час усних виступів та письмових відповідей, глибоко та всебічно розкриває зміст теоретичних питань та практичних завдань, використовуючи при цьому обов'язкову та додаткову літературу.
4 бали	Достатньо повно володіє навчальним матеріалом, обґрунтовано його викладає під час усних виступів та письмових відповідей, в основному розкриває зміст теоретичних питань та практичних завдань, використовуючи при цьому обов'язкову літературу. Але при викладанні деяких питань не вистачає достатньої глибини та аргументації, допускаються при цьому окремі несуттєві неточності та незначні помилки.

3 бали	У цілому володіє навчальним матеріалом викладає його основний зміст під час усних виступів та письмових відповідей, але без глибокого всебічного аналізу, обґрунтування та аргументації, без використання необхідної літератури допускаючи при цьому окремі суттєві неточності та помилки.
2 бали	Не в повному обсязі володіє навчальним матеріалом. Фрагментарно, поверхово (без аргументації та обґрунтування) викладає його під час усних виступів та письмових відповідей, недостатньо розкриває зміст теоретичних питань та практичних завдань, допускаючи при цьому суттєві неточності.
1 бал	Частково володіє навчальним матеріалом, не в змозі викласти зміст більшості питань теми під час усних виступів та письмових відповідей, допускаючи при цьому суттєві помилки.
0 балів	Не володіє навчальним матеріалом та не в змозі його викласти, не розуміє змісту теоретичних питань та практичних завдань.

Доповнення виступу:

2 бали отримують студенти, які глибоко володіють матеріалом, чітко визначили його зміст; зробили глибокий системний аналіз змісту виступу, виявили нові ідеї та положення, що не були розглянуті, але суттєво впливають на зміст доповіді, надали власні аргументи щодо основних положень даної теми.

1 бал отримують студенти, які виклали матеріал з обговорюваної теми, що доповнює зміст виступу, поглиблює знання з цієї теми та висловили власну думку.

Суттєві запитання до доповідачів:

2 бали отримують студенти, які своїм запитанням до виступаючого суттєво і конструктивно можуть доповнити хід обговорення теми.

1 бал отримують студенти, які у своєму запитанні до виступаючого вимагають додаткової інформації з ключових проблем теми, що розглядається.

Підготовка творчих завдань (есе, дайджест):

Есе – це самостійна творча робота, де у вільній формі висловлюються особисті думки на тему, передбачену робочою програмою навчальної дисципліни. Головна мета есе – це самостійне розкриття студентом на підставі опрацьованого матеріалу теми, проблеми, питання.

Дайджест – це добір уривків з різних джерел на певну тематику. У форматі дайджестів можна зробити системний аналіз будь-якого теоретичного положення, розкрити різні точки зору на будь-яку проблему, тему, питання та зробити узагальнюючі висновки.

2 бали отримують студенти, які можуть виокремити з різних джерел основні положення, структурно об’єднати їх, коротко проаналізувати кожне з них та зробити ґрунтовні узагальнюючі висновки.

1 бал отримують студенти, які в цілому правильно виокремили основні положення кожного з джерел, але не зробили їх відповідного аналізу та узагальнюючих висновків.

Шкала оцінювання

Максимальна кількість балів Залік 50 балів	Оцінка за шкалою ECTS	Критерії оцінювання знань студентів
Відмінно 45-50	A (90-100)	Студент в повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно, аргументовано його викладає під час усної та письмової відповідей. Наводить практичні приклади у контексті тематичного теоретичного матеріалу. Здатний розв'язувати ускладнені кейси (казуси), завдання та вміє використовувати при цьому належним чином нормативну базу, судову практику (вітчизняну та європейську). Володіє відповідною науково-правовою термінологією. Показав високий рівень розвитку навичок самостійного мислення і викладення власних думок під час написання есе з правової проблематики.
Добре 39-44	B (80-89)	Студент достатньо володіє навчальним матеріалом, обґрунтовано його викладає під час усних та письмових відповідей. Здатний розв'язувати кейси (казуси), завдання

		із посиланням на положення нормативно-правових актів та судову практику. На достатньому рівні володіє відповідною науково-правовою термінологією. Проте під час усної відповіді, вирішення практичних завдань, казусів інколи не вистачає аргументації, послідовності у викладі матеріалу. Допускається окремих несуттєвих неточностей та незначних помилок. Показав достатній рівень розвитку навичок самостійного мислення і викладення власних думок під час написання есе з правової проблематики.
Добре 33-38	С (70-79)	Студент демонструє загалом добрі знання навчального матеріалу. Під час усних та письмових відповідей робить помітні помилки, неточності. Не вміє робити певні узагальнення та висновки. Може самостійно розв'язувати стандартні, типові кейси (казуси), завдання, що не потребують детального аналізу нормативно-правових актів та судової практики. Частково володіє відповідною науково-правовою термінологією. Показав базовий рівень

		розвитку навичок самостійного мислення і викладення власних думок під час написання есе з правової проблематики.
Задовільно 27-32	D (60-69)	Студент демонструє посередні знання навчального матеріалу, викладає його основний зміст, але без глибокого, всебічного аналізу, обґрунтування, аргументації та використання усіх необхідних нормативно-правових актів та основної літератури. Під час усних і письмових відповідей допускається суттєвих неточностей та помилок, внаслідок чого відповідь є неповною. В мінімальному обсязі опрацьовує рекомендовану літературу. Може самостійно розв'язувати кейси (казуси), завдання низького рівня складності. Володіє лише базовою науково-правовою термінологією. Показав посередній рівень розвитку навичок самостійного мислення і викладення власних думок під час написання есе з правової проблематики.
Задов. 21-26	E (50-59)	Студент демонструє мінімальний рівень знань навчального матеріалу. Під час усних та

		письмових відповідей узагальнення та висновки відсутні, не орієнтується в базових для навчального курсу нормативно-правових актах. Може самостійно розв'язати найпростіші, типові казуси (кейси), завдання за зразком. У мінімальному обсязі опрацьовує основну літературу. Володіє лише базовою науково-правовою термінологією. Показав досить низький рівень розвитку навичок самостійного мислення і викладення власних думок під час написання есе з правової проблематики.
Незадовільно 16-20	Fx (35-49)	Студент не засвоїв навчальний матеріал курсу, дає неправильні відповіді на більшість поставлених теоретичних, практичних запитань. Під час усної та письмової відповідей демонструє елементарну, фрагментарну обізнаність з правових питань. У відповіді цілком відсутня самостійність, лише за допомогою викладача може сформулювати основні положення курсу. Володіє лише незначною частиною базової науково-правової термінології. Не може самостійно

		розв'язати найпростіші, типові казуси (кейси), завдання. Рівень розвитку навичок самостійного мислення і викладення власних думок під час написання есе з правової проблематики – примітивний.
Незадовільно 0-15	F (1-34)	Студент не засвоїв навчальний матеріал з курсу, дає неправильні відповіді на поставлені теоретичні запитання та пасивно поводить себе на практичних заняттях. Володіє лише окремими основними правовими термінами. Не вміє розв'язувати найпростіші типові казуси (кейси), завдання. Не проявляє навичок самостійного мислення і викладення власних думок під час написання есе з правової проблематики.

Засобами оцінювання та демонстрування результатів навчання можуть бути:

- контрольні роботи;
- проєкти (наскрізні проєкти; індивідуальні та командні проекти; дослідницько-творчі та ін.);
- реферати;
- есе;
- презентації результатів виконаних завдань та досліджень;
- студентські презентації та виступи на наукових заходах;
- контрольні роботи;
- інші види індивідуальних та групових завдань.

Форми поточного та підсумкового контролю

Поточний контроль проводиться на кожному практичному занятті та за результатами виконання завдань самостійної роботи. Він передбачає оцінювання теоретичної підготовки здобувачів вищої освіти із зазначеної теми (у тому числі самостійно опрацьованого матеріалу) під час роботи на практичних заняттях та набутих практичних навичок під час виконання індивідуальних завдань.

Формою підсумкового контролю є залік.

ПЕРЕЛІК ЗАЛІКОВИХ ПИТАНЬ ТА ЗАВДАНЬ

1. Дайте визначення системи військової юстиції. Які основні інститути входять до її складу згідно з сучасним законодавством України?

2. Яке правове значення має Військова служба правопорядку у Збройних Силах України? У чому полягає її спеціальний статус?

3. Перелічіть і поясніть основні завдання Військової служби правопорядку у мирний час та в умовах воєнного або надзвичайного стану.

4. Які повноваження надаються військовослужбовцям Військової служби правопорядку під час виконання покладених на них завдань? Наведіть приклади найбільш важливих повноважень.

5. Опишіть організаційну структуру Військової служби правопорядку (органи управління та підрозділи).

6. Яким чином здійснюється керівництво Військовою службою правопорядку? Хто призначає її керівний склад?

7. Чому в 2012 році були скасовані військові прокуратури? Які причини зумовили їх відновлення у формі Спеціалізованої прокуратури у сфері оборони?

8. Які критерії (суб'єктний, територіальний, службовий) визначають підслідність кримінальних проваджень Спеціалізованій прокуратурі у сфері оборони?

9. Поясніть функції Спеціалізованої прокуратури у сфері оборони щодо нагляду за додержанням законів під час оперативно-розшукової діяльності та виконання судових рішень.

10. Чому в Україні у 2010 році були ліквідовані військові суди? Які наслідки ця ліквідація мала для розгляду справ за участю військовослужбовців?

11. Які відмінності існують між військовими судами та судами загальної юрисдикції при розгляді справ військовослужбовців (з точки зору досвіду, незалежності та ефективності)?

12. Порівняйте системи військової юстиції, побудовані на засадах загального права та цивільного (континентального) права. Які ключові відмінності?

13. Яку роль відіграє військова юстиція у забезпеченні воєнної безпеки держави та підтриманні боєздатності Збройних Сил?

14. Які міжнародні стандарти та рекомендації (ООН, ЄСПЛ, Паризькі мінімальні стандарти) стосуються юрисдикції військових судів, зокрема щодо розгляду справ цивільних осіб?

15. Поясніть, чому система військової юстиції повинна бути сумісною з принципами незалежності судової влади та справедливого судового розгляду.

16. Які додаткові завдання покладаються на Військову службу правопорядку під час введення воєнного або надзвичайного стану? Наведіть приклади.

17. Охарактеризуйте правовий статус військовослужбовців ВСП при виконанні ними своїх функцій (права на застосування заходів примусу, затримання, огляду тощо).

18. Яке значення має заборона покладати на ВСП завдання, не передбачені законом? Як це пов'язано з принципом законності?

19. Порівняйте повноваження Військової служби правопорядку та Спеціалізованої прокуратури у сфері оборони у частині реагування на військові правопорушення.

20. Які основні тенденції розвитку військової юстиції простежуються в сучасному світі та як вони впливають на реформування цієї системи в Україні?

21. Які основні особливості військової юстиції відрізняють її від загальної системи правосуддя? Поясніть мету існування окремої системи військових трибуналів (з посиланням на рішення Верховного Суду Канади).

22. Порівняйте системи військової юстиції, побудовані на засадах загального права (англосаксонська традиція) та цивільного права (континентальна Європа). Які ключові відмінності щодо ролі командирів та юрисдикції?

23. Які три основні типи реформ військової юстиції виділяються в міжнародній практиці? Наведіть приклади країн для кожного типу.

24. Чому в багатьох країнах Східної та Центральної Європи (включаючи Україну) відбулося скасування військових судів у мирний час? Які причини та наслідки такої реформи?

25. Які міжнародні стандарти (рекомендації ООН, ЄСПЛ, Паризькі мінімальні стандарти) обмежують юрисдикцію військових судів, особливо щодо розгляду справ цивільних осіб?

26. Поясніть контекст реформування військової юстиції в постконфліктних і поставторитарних суспільствах. Наведіть приклади країн.

27. Які головні цілі реформування системи військової юстиції? Які елементи (персональна юрисдикція, незалежність суддів, гарантії справедливого судового розгляду) підлягають обов'язковому аналізу?

28. Чому в Україні після 2010 року виникла потреба у реорганізації (відновленні елементів) військової юстиції? Які чинники стали рушійними після 2014 та 2022 років?

29. Порівняйте переваги та недоліки військових судів і судів загальної юрисдикції при розгляді справ військовослужбовців (досвід, незалежність, ефективність).

30. Яку роль відіграє військовий омбудсмен (або генеральний інспектор) у системі військової юстиції? Наведіть приклади країн та його функції.

31. Які основні тенденції розвитку військової юстиції простежуються у сучасному світі? Як вони впливають на реформи в Україні?

32. Чому важливо враховувати історичний та правовий контекст країни при реформуванні військової юстиції? Наведіть приклади з країн колишнього СРСР.

33. Які виклики постають перед реформуванням військової юстиції в умовах воєнного стану в Україні?

34. Поясніть різницю між юрисдикцією військових судів, пов'язаною зі службою, статусною юрисдикцією та юрисдикцією щодо суто військових злочинів.

35. Які рекомендації міжнародних органів (Комітет ООН з прав людини, ЄСПЛ) стосуються обмеження військової юрисдикції щодо цивільних осіб і грубих порушень прав людини?

36. Чому реформи військової юстиції часто проводяться в межах ширших реформ сектору безпеки та судової системи?

37. Яке значення має незалежність військових суддів та прокурорів? Які механізми її забезпечення пропонуються в міжнародній практиці?

38. Порівняйте досвід реформування військової юстиції в країнах, які скасували військові суди (Киргизстан, Україна) та країнах, які їх зберегли або відновили (Польща, Франція).

39. Які механізми перегляду та оцінки ефективності системи військової юстиції існують у країнах з розвиненою практикою (Австралія, Канада, США)?

40. Який, на вашу думку, оптимальний варіант реформування органів військової юстиції в Україні в умовах воєнного стану та післявоєнного періоду?

41. Які суди на сьогодні розглядають кримінальні провадження та справи про адміністративні правопорушення за участю військовослужбовців? Поясніть, чому військові суди не виконують цю функцію.

42. Охарактеризуйте юрисдикцію Вищого антикорупційного суду (ВАКС) щодо справ, пов'язаних з військовослужбовцями. За яких умов ВАКС розглядає справи за ст. 410 КК України?

43. Які органи здійснюють досудове розслідування військових кримінальних правопорушень відповідно до ст. 216 КПК України? Опишіть розподіл підслідності між ДБР, СБУ, НАБУ та Національною поліцією.

44. Які основні проблеми підслідності військових кримінальних правопорушень існують в Україні? Як вони впливають на якість і оперативність розслідування?

45. Поясніть роль і повноваження Спеціалізованої прокуратури у сфері оборони. За якими критеріями (суб'єктним, територіальним, службовим) визначається її компетенція?

46. Які функції виконує Спеціалізована прокуратура у сфері оборони щодо нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю та виконанням судових рішень?

47. Охарактеризуйте організаційну структуру та основні завдання Військової служби правопорядку (ВСП). У чому полягає її спеціальний статус?

48. Які повноваження має Військова служба правопорядку при складанні протоколів про військові адміністративні правопорушення та застосуванні заходів адміністративного примусу?

49. Чому Військова служба правопорядку не може здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень? Які функції вона виконує замість цього?

50. Яку роль відіграє військова контррозвідка в системі військової юстиції? Чи можна вважати її частиною цієї системи? Обґрунтуйте.

51. Порівняйте повноваження ВСП та Спеціалізованої прокуратури у сфері оборони у сфері реагування на військові правопорушення.

52. Які особливості розгляду військових справ у судах загальної юрисдикції? Чи існує спеціалізація суддів на військових справах і чому?

53. Які типові помилки допускаються при складанні протоколів про військові адміністративні правопорушення? Наведіть приклади з судової практики.

54. Поясніть проблеми, пов'язані з високим навантаженням на слідчих ДБР, які розслідують військові кримінальні правопорушення.

55. Які недоліки територіального розміщення територіальних управлінь ДБР впливають на ефективність розслідування військових злочинів?

56. Чому відсутність спеціалізації слідчих та оперативних підрозділів ДБР на військових кримінальних правопорушеннях є серйозною проблемою?

57. Які функції Спеціалізованої прокуратури у сфері оборони пов'язані з представництвом інтересів держави в суді? Наведіть приклади категорій справ.

58. Порівняйте повноваження ВСП щодо забезпечення безпеки дорожнього руху військових транспортних засобів з повноваженнями Національної поліції.

59. Які наслідки має відсутність чіткої доказової бази та неконкретний протокол при розгляді справ про військові адміністративні правопорушення?

60. Який, на вашу думку, оптимальний розподіл функцій між органами системи військової юстиції (ВСП, Спеціалізована прокуратура, ДБР, суди)?

61. Які основні причини актуалізації питання відновлення військових судів в Україні після 2014 року, особливо після повномасштабного вторгнення 2022 року?

62. Порівняйте два основні підходи до організації військового правосуддя в сучасній Україні: створення окремих

військових судів versus запровадження спеціалізації суддів у судах загальної юрисдикції. Який підхід є більш реалістичним?

63. Які конституційні перешкоди існують для створення окремої системи військових судів? Як можна їх подолати згідно зі статтею 125 Конституції України?

64. Які аргументи наводяться на користь відновлення військових судів? Назвіть не менше п'яти ключових чинників.

65. Поясніть позицію Голови Верховного Суду Станіслава Кравченка щодо створення військових судів. Чи підтримує він окрему ланку судової влади?

66. Які проблеми виникнуть при призначенні суддів військових судів зі статусом військовослужбовців? Як це вплине на принцип незалежності суддів?

67. Охарактеризуйте законопроєкти № 6569 та № 6570. Яку мету вони переслідують і який орган пропонують створити?

68. Які варіанти створення Військової поліції розглядаються в Україні? Опишіть переваги та недоліки кожного варіанту.

69. Чи доцільно відновлювати інститут військових прокурорів зі статусом військовослужбовців? Наведіть аргументи «за» і «проти».

70. Які ризики виникають у разі подвійного підпорядкування прокурорів (адміністративне – прокуратура, військове – командування ЗСУ)?

71. Чому створення військової адвокатури в Україні вважається недоцільним у найближчій перспективі? Які альтернативи пропонуються?

72. Які функції повинна виконувати військова адвокатура (якщо її створити)? Чи достатньо для цього спеціалізації звичайних адвокатів?

73. Порівняйте міжнародний досвід (США, Велика Британія, Польща, Франція, Ізраїль) щодо існування військових судів та військових прокурорів.

74. Які переваги та недоліки має модель спеціалізації суддів на військових справах без створення окремої системи військових судів?

75. Які соціальні гарантії можна запропонувати прокурорам і суддям, які працюють у зоні бойових дій, щоб вирішити проблему їхньої безпеки та мотивації?

76. Чому реформа військової юстиції не може відбуватися ізольовано від реформи сектору безпеки та судової системи в цілому?

77. Які основні виклики постають перед створенням нових органів військової юстиції (Військової поліції, військових судів, військової адвокатури) в умовах воєнного стану?

78. Поясніть, чому відсутність фахової спеціалізації суддів і слідчих є однією з головних проблем сучасної системи розгляду військових справ.

79. Який, на вашу думку, оптимальний варіант побудови системи військової юстиції в Україні на сучасному етапі? Обґрунтуйте свою позицію з урахуванням конституційних обмежень і воєнних реалій.

80. Яке стратегічне значення має реформування органів військової юстиції для забезпечення боєздатності ЗСУ, підтримання дисципліни та довіри військовослужбовців до системи правосуддя?

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беланюк М. В. Становлення органів військової юстиції на теренах України (1939-1942 рр.): історико-правове дослідження : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2015. 21 с.
2. Беланюк М. В. Теоретичне визначення поняття «військова юстиція» в Україні. Інформація і право № 2(53) (2025). С. 234-243.
3. Бобров Ю. О. Зарубіжний досвід побудови і діяльності військових судів: можливос ті та перспективи його впровадження в Україні. Публічне право. 2018. № 2(30). С. 154–160.
4. Бобров Ю. О. Проблеми становлення та розвитку системи військових судів в Україні : монографія / Ін-т інформації, безпеки і права Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2025. 320
5. Боброва Ю., Бобров Ю. Військові суди як виклик сьогодення в умовах збройної агресії рф проти України: історична ретроспектива та ґенеза розвитку. Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 876 p. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/322/8761/1 8362-1
6. Богуцький П. П. Право національної безпеки та військове право: сучасні виклики : навч. посібн. / ДНУ «Інститут інформації, безпеки і права НАПрН України. Київ ; Одеса : Фенікс, 2023. 252 с.
7. Богуцький П. П. Право національної бепеки та військове право: сучасні виклики : навчальний посібник / П. П. Богуцький ; Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права НАПрН України». Київ; Одеса : Фенікс, 2023. 252 с.
8. Богуцький П.П. Концептуальні засади права національної безпеки України: монографія. Київ ; Одеса : Фенікс, 2020. 376 с.
9. Вашакмадзе М. Особливості військової юстиції. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/DCAF_Military-Justice_Practice-Note_UKR_Final.pdf

10. Вдовитченко В. Система військової юстиції як частина військової організації Укра їни. Вісник Національної академії прокуратури України. 2019. № 2. С. 16–27.

11. Вдовитченко В. О. Система військової юстиції як частина військової організації України. Вісник Національної академії прокуратури України. 2019. № 2. С. 16-27.

12. Військова юстиція в Україні. Зелена книга. URL: https://www.parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/06/lab-green-book.pdf

13. Військова юстиція в Україні: історичний аспект; міжнародний досвід; проблематика становлення та перспектив в Україні; сучасне правове регулювання; особливості та виклики воєнного стану. — Київ. ВД «Професіонал», 2024. 446 с.

14. Військова юстиція та захист прав військових. Огляд міжнародного досвіду та тенденцій в Україні / [А.Володенкова, Л.Галан, Д.Гаценюк, А.Заволока, А.Крикун-Труш, А.Пашкіна]; За заг.ред. А.Крикуна-Труша та Л.Галан. Київ, 2023. 111 с.

15. Куненко І. С. Сучасні методологічні підходи щодо визначення поняття «юстиція». Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2022. № 6. URL:http://apnl.dnu.in.ua/6_2022/3.pdf

16. Оборонна політика України на початку XXI століття : аналіт. доп. / В. М. Бегма, О. С. Александров, В. М. Маркелов [та ін.] ; за ред. О. В. Литвиненка. К.: НІСД, 2010. 72 с.

17. Оверчук С.В. Військові суди − необхідна складова військової юстиції в Україні. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2015. № 1(11). URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15osvyvu.pdf

18. Пахомов В.В., Дегтяр Р.О. Військові суди. Правові горизонти. Legal horizons. 2016. С. 182-186.

19. Пилипчук В. Г., Богуцький П. П., Беланюк М. В. Проблеми становлення системи військової юстиції України. Вісник Національної академії правових наук України / редкол.: В. Журавель та ін. Харків : Право, 2024. Т. 31, № 2. 324 с.

20. Попов Г.В. Підстави оскарження судових рішень у кримінальних провадженнях щодо військовослужбовців. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2025. Серія ПРАВО. Випуск 92: частина 4. С. 392-396.

21. Попов Г.В. Право військовослужбовців на захист в умовах європейської інтеграції України. Вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2024. Вип. 81 ч. 3. С. 139-143.

22. Публічна влада в умовах режиму воєнного стану: виклики, рішення, європейський вектор. Матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції (10 квітня 2025 року): електр. збірник / Ред. кол.: О. Васильченко, П. Діхтієвський, Т. Дідич, О. Банчук, Т. Коломоєць, І. Гаєвський, Р. Усенко, В. Пашинський, Г. Дубов, В. Яцуба; за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора Петра Діхтієвського. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2025. 589 с.

23. Рекомендації міжнародної науково-практичної конференції «Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України» URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/rekomend.konferenciyi_-_29.10.2019_-_sayt.pdf

24. Сокуренко В. В. Реформування військової юстиції: сучасний стан та перспективи / В. В. Сокуренко // Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні: міжнар. наук.-практ. конф. (м. Маріуполь, 22 трав. 2019 р.) / МОН України, Нац. поліція України, Європ. організація публі. права (Грецька Респ.), Мессінський Ун-т (Італійська Респ.), Ін-т законодавства Верховної Ради України, Донец. обл. держ. адміністрація, Маріупол. міська рада, Голов. управління Нац. поліції в Донец. обл., Донецьк. апеляц. суд, Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Маріупол. держ. ун-т. - Маріуполь: МДУ, 2019. - С. 24-27.

25. Топчій В.В. Моделі систем військових судів у країнах Європейського Союзу: по рівняльно-правовий аналіз. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. № 2. С. 170–174.

26. Шамара О.В. Шляхи забезпечення ефективної підготовки та підвищення кваліфікації кадрів для системи органів Військової юстиції України. Право і суспільство. Науковий журнал. №1, Том 2 (2024). – С.242-249

27. Шевченко В. П. Конституційно-правові основи військового правосуддя в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.02 / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2002. 175.

Навчальне видання

Юрій Петрович ***Григорчак***
Андрій Романович ***Марченко***

ВІЙСЬКОВА ЮСТИЦІЯ

Навчально-методичний посібник

Літературна редакторка ***Чекановська Ю. Ю.***
Технічний редакторка
та дизайнерка обкладинки ***Мельник У. М.***

Електронне видання

Підписано до друку 14.07.2026. Формат 60x84/16.
Ум.-друк. арк. 7,1. Обл.-вид. арк. 7,7. Зам. Н-084.
Видавництво Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича.
58002, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2.
e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 819 від 08.04.2002 р.

ЧНУ РУТА
ISBN 978-617-8711-19-1
9 786178 711191 >